

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra rusistiky a lingvodidaktiky

**Vybrané aspekty přechylování v ruském
a českém jazyce**

Markéta Krucká

Vedoucí práce: PhDr. Jakub Konečný, Ph.D.
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Ruský jazyk se zaměřením na vzdělávání
Anglický jazyk se zaměřením na
vzdělávání

2016

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Vybrané aspekty přechylování v ruském a českém jazyce vypracovala pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato bakalářská práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Místo a datum odevzdání práce:

.....

podpis

Mé poděkování patří PhDr. Jakobovi Konečnému, Ph.D. za odborné vedení, vstřícnost, věcné připomínky a cenné rady při zpracovávání této bakalářské práce.

Datum:

.....

podpis

ANOTACE:

Bakalářská práce se zabývá vybranými aspekty přechylování v ruském a českém jazyce. V teoretické části jsou představena zejména lingvistická východiska zkoumané problematiky, pozornost je věnována slovotvorným prostředkům, využívaným v obou jazycích k vytváření přechýlených tvarů. Praktická část obsahuje výsledky analýzy excerpovaného jazykového materiálu. Na základě stanovených hledisek dochází k porovnání a klasifikaci lexémů v obou jazycích. Součástí práce je také tematický česko-ruský slovníček povolání a profesí.

KLÍČOVÁ SLOVA:

slovotvorba, morfologie, onomaziologie, gender, profese, tematický slovník

ANNOTATION:

The thesis deals with selected aspects on the formation of feminine gender through the Russian and Czech language. In the theoretical section, the linguistic basis of the problem is introduced. The prominent focus is on the means of word-formation, which are used in both languages, for forming the feminine gender. The main body contains the results of the analysis of excerpted language material. Subsequently, lexemes of both languages are compared and classified according to certain criteria, which are also provided in the theoretical section of the thesis. Thematical Czech Russian vocabulary of jobs and professions is a part of the thesis.

KEYWORDS:

word-formation, morphology, onomasiology, gender, thematical vocabulary

◆ OBSAH

Úvod.....	8
1 Genderová lingvistika a její vývoj.....	10
1.1 Lingvistika.....	10
1.2 Gender.....	12
1.3 Genderová lingvistika	12
1.3.1 Česká genderová lingvistika	13
◆ Genderová korektnost v českém prostředí	14
1.3.2 Ruská genderová lingvistika	16
1.3.3 Androcentrismus	17
1.3.4 Generické maskulinum	19
1.3.5 Maskulinizace v jazyce	20
2 Problematika přechylování.....	21
2.1 Rozšiřování slovní zásoby.....	21
2.2 Morfologie.....	22
2.2.1 Slovní druhy.....	23
2.2.2 Gramatické kategorie	24
◆ Rod	25
• Slova obourodá	25
2.3 Sémiotika.....	26
2.4 Způsoby přechylování.....	28
2.4.1 Přechylování v češtině	29
2.4.2 Přechylování v ruštině	30
2.5 Onomastika	33
2.5.1 Přechylování příjmení.....	33
◆ Přechylování příjmení v češtině	34
◆ Přechylování příjmení v ruštině.....	39
3 Praktická část.....	42
3.1 Centrum a periferie jazyka	42
3.2 Lingvistika synchronní a diachronní.....	43
3.3 Analýza výukového materiálu.....	44
3.3.1 Synchronní morfologická analýza	45
3.3.2 Diachronní porovnání učebnic ruského a českého jazyka	55
3.4 Možný navazující výzkum	60

Závěr	61
Bibliografie	63
Tabulky	70
Grafy	70
Užité zkratky.....	71
Přílohy.....	72

Úvod

Jazyk je systém znaků a pravidel, který slouží k dorozumívání, transferu informací a pocitů. Je také nástrojem lidského myšlení a člověk skrze něj poznává okolní svět. Jsou-li v jazyce zakotveny určité stereotypy, mluvčí tohoto jazyka tyto stereotypy může přenést do svého vnímání světa. Jedním ze stereotypů, který se promítá do struktury jazyka je právě nerovné vnímání mužů a žen a přisuzování jistých charakterových rysů či vlastností na základě pohlaví. Tak, jak se liší jednotlivé národnosti a kultury, liší se i struktury jazyků a to, jak daný jazyk odráží pohled na svět mluvčích tohoto jazyka. Jazykovědný obor, který se této otázce věnuje, se nazývá **genderová lingvistika**. Tato práce se dotýká rozdílů v ruském a českém jazyce, a to právě z pohledu genderové lingvistiky. Toto téma je aktuální proto, že tento obor vzniknul nedávno a stále si buduje svou pozici na poli jazykovědy. Je zajímavé sledovat rozvoj tohoto oboru v českém a ruském prostředí.

V jazyce se toto může genderová nerovnost projevovat různými způsoby. Jedním ukazatelem je nevyrovnaný počet mužských a ženských pojmenování, dalším jsou rozdílné konotace k maskulinům a jim odpovídajícím femininům. Z důvodu rozsahu práce byly vybrány určité oblasti této problematiky, na které se zaměřujeme.

První část se věnuje **teoretickému pozadí přechylování** v jazyce. Účelem této části je obecná charakterizace genderové lingvistiky a stručné popsání jejího vývoje na poli české a ruské lingvistiky. Praktická část této práce se zaměřuje na analýzu učebních materiálů českého a ruského jazyka a orientuje se na různé způsoby přechylování slov označujících osoby podle povolání. **Hlavním cílem je synchronní morfologický rozbor** těchto slov, specificky:

- kategorizace slov podle způsobů přechylování,
- poukázání na nestandardní způsoby přechylování,
- porovnání způsobů přechylování v českém a ruském jazyce.

Dílčím cílem práce je **diachronní porovnání** analyzovaných výukových materiálů za účelem zjištění posunu v oblasti vyrovnanosti mužských a ženských pojmenování. Komparace je provedena metodou kvantitativního výzkumu. K rozboru byly vybrány dva učební materiály každého jazyka (ruštiny a češtiny). Slova k analýze byla vybrána

ze slovníků přiřazených ke každé lekci a následně byla rozřazena do skupin podle toho, zda jsou uvedena pouze v mužském rodě, nebo je uvedena i ženská varianta. Jelikož časově rozpětí mezi vydáním jednotlivých publikací je více než třicet let, předpokládá se, že vývoj genderové lingvistiky pozitivně ovlivnil rozšiřování ženských ekvivalentů k mužským pojmenování. Dalším **dílním cílem** práce je využití excerpovaného materiálu k vytvoření tematického slovníku povolání a profesí.

1 Genderová lingvistika a její vývoj

Tato bakalářská práce se soustředí na problematiku asymetrie slov označujících osoby mužského a ženského rodu v českém a ruském jazyce. Nevyrovnanost v užívání ženského a mužského rodu se stala předmětem zkoumání poměrně nedávno. Zabývaly se jí různé obory, jako sociologie, psychologie, genderová studia a sociolingvistika, postupem času vzniknul obor, jehož hlavní náplní je právě zkoumání nerovnosti pohlaví v jazyce, a to **genderová lingvistika**. Jelikož jako samostatný vědní obor je tato disciplína mladá, není v českém prostředí zažitý jednotný název. Používá se genderová lingvistika, dále také feministická lingvistika, ženská lingvistika nebo genderlect. V této práci bude užíváno pojmu genderová lingvistika. Před definováním genderové lingvistiky jako samostatného jazykovědného oboru budou nejprve definovány samotné termíny lingvistika a gender.

1.1 Lingvistika

Lingvistiku lze definovat jako vědní obor, zabývající se výzkumem **jazyka**.¹ Definicí jazyka je mnoho, Čermák se své definici předně zdůrazňuje funkci jazyka jako prostředku komunikace a dále ho popisuje jako systém jednotek, pravidel, modelů a konvenčních kolektivních norem k tvorbě promluv.² Kromě toho, že jazyk slouží k dorozumívání, regulaci chování či udržování kontaktu, je mimo jiné také nástrojem lidského myšlení.³ Na tento aspekt jazyka je nutné se zaměřit, zabýváme-li se genderovou lingvistikou. Jazyk reflektuje realitu, tak jak ji vidí mluvčí, zároveň však formuje to, jakým způsobem mluvčí realitu vnímá. V oblasti nerovnosti pohlaví to může znamenat to, že pokud je v jazyce upřednostňován mužský rod, i v realitě poté mluvčí vnímají muže jako přednější.⁴

Lingvistika se jako vědní disciplína konstitovala až na přelomu osmnáctého a devatenáctého století. Ve dvacátém století pak došlo k rozvoji dalších jazykovědných oborů stojících na lingvistice, jako například sociolingvistika či

¹ Mareš, P., 2014, s. 8.

² Čermák, F., 2011, s. 9.

³ Mareš, P., 2014, s. 9.

⁴ srov. Archangel'skaja, A., 2011, s. 13.

psycholingvistika.⁵ Mimo jiné v tomto období vznikla také genderová lingvistika, jejíž předmět zkoumání stojí také v centru zájmu této práce.

Jedním z nejvýznamnějších lingvistů byl Ferdinand de Saussure, zakladatel směru, který nazýváme **strukturalismus**. Ten stojí na předpokladu, že jazyk je struktura skládající se z jednotek různé úrovně, které pevně stojí v jazykovém plánu a jejich hodnota je daná vztahem k ostatním jednotkám. Na tomto základě lze rozvrstvit jazyk do několika hierarchicky uspořádaných rovin. Roviny se skládají z abstraktních jazykových jednotek a jejich realizací a každá rovina je zkoumána samostatnou disciplínou.

tabulka 1 – jazykové roviny podle Mareše⁶

Rovina jazyka	Systémová jednotka	Realizace	Běžné označení	Disciplína
textová	textový vzorec / textém	text	text / jazykový projev / promluva	textová lingvistika, stylistika
syntaktická	věta / větný vzorec / sententém	výpověď	věta	syntax / syntaktologie
lexikální	lexém	lex, alolexy	slovo	lexikologie
morfematická	morfém	morf, alomorfy	–	morfologie
zvuková / fonická	foném	fon, alofony	hláska	fonetika, fonologie
<i>nebo</i>				
grafická	grafém	graf, alografy	písmeno	grafém(at)ika

V této práci se dále budeme zaměřovat především na rovinu lexikální a morfematickou, jelikož ty hrají významnou roli při analýze tematiky přechylování.

⁵ Mareš, P., 2014, s. 26.

⁶ tamtéž, s. 48.

1.2 Gender

Před definováním genderové lingvistiky je tedy nutné si definovat pojem gender a rozdíl mezi významy slov **gender** a **rod**. Ke vzniku a rozvoji genderové problematiky dalo podnět feministické hnutí v 19. století. Bylo poukázáno na nerovnost mezi muži a ženami ve společnosti. Pojem gender pochází z anglického jazyka a není možné ho přeložit doslovně jako rod, jelikož postihuje jiný význam, než pouhou biologickou odlišnost pohlaví. Tu vyjadřuje spíše anglické slovo **sex**.⁷ Slovo gender se nevztahuje jen na biologicky podmíněnou identitu ženy a muže, ale vyjadřuje spíše znaky, vzorce chování a vlastnosti typické pro muže a ženy. V publikaci *Kultura genderově vyváženého vyjadřování* Blanka Knotková-Čapková píše: „Co je to *gender*? Někdy se ztotožňuje s pojmem pohlaví. Gender je ale v současném odborném jazyce (sociologickém, filosofickém, literárně vědném, kulturologickém) chápán jako *naučený obraz* o tom, jak člověk vnímá svou rodovou příslušnost a identitu.“⁸

Sociologové zabývající se genderem se také soustředí na stereotypy spojené s rolami mužů a žen ve společnosti, které jsou podmíněny kulturně, nikoli biologicky nebo geneticky. Mužskost a ženskost totiž není pouze vrozená, ale je také dána zvenku, společností. Pochopitelně termíny pohlaví a gender spolu úzce souvisí a nelze je oddělit, nicméně je nelze ani zaměňovat.

1.3 Genderová lingvistika

Jazyk je prostředek komunikace, dává nám možnost vyjádřit naše myšlenky a záměry, popsat skutečnost; zároveň však užívání určitého jazyka a stylu naše myšlení a vnímání reality formuje. Tento fakt je zásadní při zkoumání toho, jak se asymetrie mezi muži a ženami promítá do jazyka.⁹ Ruská lingvistka Bunamesová uvádí, že genderologie se snaží objasnit, jak se genderové stereotypy odrážejí v systému jazyka¹⁰. Česká jazykovědkyně Knotková-Čapková zachází dál a označuje jazyk jako prostředek diskriminace, a to z toho důvodu, že pokud se stane určitý způsob

⁷ srov. Stoller, R., 1968, s. viii.

⁸ Valdová, J. a kol., 2010, s. 10.

⁹ Archangel'skaja, A., 2011, s. 13.

¹⁰ Bunames, N., 2014, s. 11.

pojmenovávání lidí, znevažování vybraných skupin nebo přehlížení běžným jevem, mohou mu lidé připisovat obecnou platnost.¹¹

Obor lingvistiky, který se zabývá tím, jak je v systému jazyka postihnuta mužská a ženská role se nazývá genderová lingvistika. Jako samostatný obor se genderová lingvistika začala rozvíjet ve druhé polovině dvacátého století, nejvyššího rozvoje dosáhla v posledním desetiletí dvacátého století. Genderová lingvistika studuje jednak to, jak se **genderové stereotypy** odrážejí v jazyce, ale i to, jak se liší **jazykový projev** mužů a žen. V jazyce genderová lingvistika analyzuje jednotlivá slova, větnou skladbu i diskurs, tudíž nejenom užívání slov, ale i slovosled, který je spojen s určitými stereotypy.

1.3.1 ČESKÁ GENDEROVÁ LINGVISTIKA

Pravděpodobně nejznámější českou jazykovědkyní, která se genderovou lingvistikou zabývá, je Jana Valdrová. Ta definuje genderovou lingvistiku jako „součást sociolingvistiky, jež se zaměřuje na jazykové praktiky mluvčích jako indikátory postavení ženy a muže ve společnosti.“¹² Valdrová ve svých článcích rozebírá nejen problematiku asymetrie v jazyce jako takovou, ale popisuje i problém zařazení genderové lingvistiky na poli lingvistiky. Mimo zkoumání jazyka je součástí práce genderových lingvistů zčásti také prosazování užívání jazyka, který by byl korektní a neznevýhodňoval by ženy. V českém jazyce je nejvíce kritizováno používání generického maskulina, kdy je mužský rod používán v obecném smyslu a může označovat i ženy.¹³

V článku *K české genderové lingvistice* z roku 1997 Valdrová poukazuje na fakt, že již v mnoha evropských zemích byla zavedena opatření, která mají zajistit, aby ženy nebyly v jazyce diskriminovány. V Rakousku to je se například povinnost inzerujících firem uvádět obě rodové varianty nabízených pracovních pozic (přijmeme *asistentku/asistentu*). Valdrová kritizuje používání mužského rodu v jazyce dokumentů a formulářů a předkládá několik návrhů, které by měly přispět k rovnoprávnosti žen v jazyce. Jedním z nich je užívání tzv. *splittingu (klient/ka)*.¹⁴

¹¹ Valdrová, J. a kol., 2010, s. 6.

¹² Valdrová, J., 2001, online.

¹³ Valdrová, J. a kol., 2010, s. 6.

¹⁴ Valdrová, J., 1997, online.

Tato možnost je uvedena i v publikaci Pravdové *Jsme v češtině doma*. V případě, že u mužského rodu není nulová koncovka, doporučuje se psát plně znění *zaměstnanci/zaměstnankyně*. Další možností je použití množného čísla *zaměstnanci*, které může implikovat pouze muže, nebo muže i ženy. Pokud je však z kontextu zřejmé, že na pohlaví nezáleží, pro jednoduchost textu Pravdová doporučuje užívání mužského rodu.¹⁵ Valdřová doplňuje varianty užívání zpodstatněných přídavných jmen (*kupující*), nepříznačových opisů (*osoba, účastníci se...*) i dalších alternativ mužských substantiv (*Rusko místo Rusové, Lidová strana místo Lidovci, platy ve školství místo platy učitelů*).¹⁶

Na článek Valdřové brzy následovala reakce, a to od předního českého lingvisty Daneše. Daneš v první řadě nabízí české ekvivalenty anglicismů, které Valdřová užívá (*rod místo gender, lomítka místo splitting*), a poznamenává, že struktura češtiny není příliš příznivá pro reformy, které Valdřová nabízí, a že je nepravděpodobné, že se neutrální nebo přechýlené výrazy začnou důsledně užívat místo generického maskulina. Kritizuje návrh užívání slov jako *studující* místo *student / studentka*, protože tím vyvstává nutnost užívání dalších lomítek (*všichni / všechny, téhož / tutéž, kterémukoli / kterékoli*, apod.), dále poukazuje na fakt, že výraz „*platy ve školství*“ má jiný význam, než „*platy učitelů*“ a navrhuje další alternativu „*učitelské platy*“. V závěru dodává: „Uznání vážnosti ženy jako plně rovnoprávné a svébytné lidské bytosti (jak také jinak) a jejího nenahraditelného významu pro lidské pokolení, zasluhující naši úctu, je pro mne samozřejmostí. Soudím však, že tento vztah je třeba projevovat a realizovat spíše v jiných ohledech a jinými způsoby než zavedením „*splittingu*“ (v terminologii J. Valdřové). Obávám se, že feministický radikalismus může být tomuto vztahu spíše na škodu.“¹⁷

◆ GENDEROVÁ KOREKTNOST V ČESKÉM PROSTŘEDÍ

Jednou z dalších prací, které se zabývají nerovnoprávností žen v českém jazyce, je příručka s názvem *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*, která vyšla v roce 2010 pod záštitou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Jejími autorkami jsou právě výše zmíněné Jana Valdřová, Blanka Knotková-Čapková a dále Pavla Paclíková. Jak autorky uvádějí, jde o první dokument, který široké veřejnosti

¹⁵ Pravdová M., 2012, s. 43.

¹⁶ Valdřová, J., 1997, online.

¹⁷ Daneš, F., 1997, online.

přibližuje **problematiku sexistického užívání jazyka**. Hned v předmluvě knihy je zdůrazňován vliv jazyka na vnímání reality. Autorky uvádějí: „Způsob, jak mluvíme a píšeme a jak smýšlíme o realitě, spolu souvisí. Má vliv na to, jak stavíme priority k řešení a co naopak odsunujeme na okraj zájmu. A právě český veřejný prostor trpí masívním podceňováním žen: lékař má lepší image než lékařka, kuchař je důstojnější název než kuchařka a učitel má v obecném povědomí vyšší status než učitelka.“¹⁸

Dále je několikrát zdůrazňováno, že jazyk odráží kulturu národa, a tudíž i vztahy mezi pohlavími. Každá z vědkyň je autorkou jedné ze tří částí knihy. První část, jejíž autorkou je Knotková-Čápková, se zaměřuje na pojem gender a genderově korektní jazyk, kritizuje sexismus v jazyce a propaguje genderovou rovnost. Podle autorky „genderová rovnost znamená usilovat o spravedlivé, nediskriminační jednání. A jednou z oblastí, v níž se takové jednání projevuje, je právě jazyk.“¹⁹

V druhé části, nazvané *Genderová kultura projevu v českém jazykovém prostředí* autorka Jana Valdřová vymezuje pojem sexistický jazyk jako způsob vyjadřování, který znevažuje jedno z pohlaví, nahlíží na ně stereotypně nebo je vynechává. V této části je také kladen největší důraz na problematiku generického maskulina. Je poukázáno na gramatickou nepříznakovost mužského rodu, tedy že mužský rod je zástupný a může označovat i osoby ženského pohlaví. Valdřová tuto zástupnost mužského rodu kritizuje, jelikož kvůli ní se může zdát používání maskulina prestižnější a některé ženy ho často využívají i cíleně, mluví-li o sobě. Druhá polovina této části obsahuje návrhy na změny ve vyjadřování, které by nediskriminovaly ženy.

Pavla Paclíková ve třetí části s názvem *Genderově korektní vyjadřování v angličtině a němčině* ukazuje rozvoj genderově vyrovnaného projevu v dalších jazycích a poskytuje celou řadu alternativních výrazů ke sloům, která jsou v těchto jazycích užívána genderově nekorektně.²⁰

¹⁸ Valdřová, J. a kol., 2010, s. 3.

¹⁹ tamtéž, s. 15.

²⁰ Valdřová, J. a kol., 2010, s. 13.

1.3.2 RUSKÁ GENDEROVÁ LINGVISTIKA

Na ruském poli lingvistiky se genderové lingvistice věnují mimo jiné Alla Kirilina a Maria Tomskaja, které jsou autorkami článku *Лингвистические гендерные исследования* z roku 2005.

Podle Kiriliny a Tomské se termín gender objevil v ruské odborné literatuře až v druhé polovině devadesátých let, poté, co se stala dostupnou zahraniční literatura. Nicméně předmět dnešní genderové lingvistiky nebyl v té době zkoumán soustavně; problematika byla studována v rámci různých vědních oborů, jako například psycholingvistika a sociolingvistika.

Autorky poté popisují genderovou lingvistiku jako vědní obor, která se zabývá nejen problematikou upřednostňování mužského rodu v jazyce, ale také se snaží jazyk reformovat. Důvodem je právě přesvědčení, že řeč formuje naše myšlení a že chápání člověka je do jisté míry dáno specifiky jazyka, kterým člověk mluví. Původním cílem feministické lingvistiky jako samostatné vědy bylo studium diskriminace ženy v jazyce a snahy o její odstranění, postupem času se však tento obor rozvinul do dalších oblastí.²¹

Genderovou lingvistiku Kirilina a Tomskaja rozdělují na dvě oblasti, a to na studium jazyka a toho, jak je v jazyce vyjádřena **realita pohlaví** (konotace s mužským a ženským rodem na úrovni nominativní, lexikální i syntaktické) a pak na studium **rozdílů v řečovém projevu** mužů a žen (způsoby dosažení cílů v komunikaci, specifické lexikum, syntaktické konstrukce atp.). Při zkoumání rozdílů projevu podle genderu je pochopitelně nutné brát v úvahu i další faktory, jako je věk, status či sociální skupina mluvčího.²² Obě také upozorňují na problematiku upřednostňování mužského rodu v jazyce a na fakt, že v mnohých jazycích se mísí významy pojmů *muž* a *člověk*.

Velmi zajímavý je odkaz na práci Janko-Trinické, která rozvádí poznatek, že před revolucí bylo častější užívání různých slov pro osoby mužského a ženského pohlaví (*крестьянин* – *крестьянка*), a po revoluci je zaznamenáván posun

²¹ Kirilina, A. a Tomskaja, M., 2005, online.

²² tamtéž, online.

k upřednostňování mužského rodu, který může odkazovat na osoby mužského i ženského pohlaví.²³

Jednou ze zahraničních lingvistek působících v České republice a porovnávajících situaci ve slovanských jazycích je Alla Archangel'skaja, autorka knihy *Сексизм в языке: мифы и реальность*. Archangel'skaja vysvětluje, proč je důležité se tímto tématem zabývat; poukazuje na fakt, že jazyk ovlivňuje myšlení mluvčího daného jazyka. Píše: „Není tomu tak, že realita definuje jazyk, ve kterém se o ní mluví, nýbrž samotné vnímání reality je zkonstruováno jazykem, proto tedy i gramatické a sémantické kategorie jazyka neslouží pouze jako nástroj ke sdílení myšlenek mluvčího, ale také řídí myšlenkovou činnost, formují ideje člověka a jeho pohled na svět, a skrze něj – objektivní realitu.“²⁴

Archangel'skaja ve své knize zkoumá český, ruský a ukrajinský jazyk. Přiznává, že ženy jsou v jazyce diskriminovány, nicméně dodává, že problém je spíše v interpretaci jazyka a ne v samotné struktuře jazyka. Proto také udává, že objektivní zkoumání jazyka je přednější, než jeho reformace.

1.3.3 ANDROCENTRISMUS

Další termín, na který je nezbytné se zaměřit, je androcentrismus. Archangel'skaja nabízí několik definic, které lze shrnout jako tendence upřednostňovat mužský pohled na svět před ženským, mužskost pokládat za normu a ženskost za odklon od normy. Opakem k **androcentrismu** je **gynocentrismus**, který prezentuje především ženský pohled na svět. Alternativní termíny, se kterými se lze v literatuře setkat, jsou *маскулиноцентризм* s protějškem *феминоцентризм* a *афаллоцентризм*, jehož opačný význam vyjadřuje slovo *коллоцентризм*.²⁵

²³ Janko-Trinickaja, N. A., 1966, s. 153–167.

²⁴ Archangel'skaja, A., 2011, s. 11 (Jedná se o překlad autora práce. Originální znění citace: Не реальность определяет язык, на котором о ней говорят, а наоборот, само восприятие реальности полностью сконструировано языком, то, соответственно, и грамматические и семантические категории языка являются не только инструментом для передачи мыслей говорящего, но и управляют мыслительной деятельностью, формируют идеи человека, его картину мира, а через них – объективную реальность.)

²⁵ Archangel'skaja, A., 2011, s. 11.

Smetáčková uvádí také českou verzi slova androcentrismus, a to **mužskostřednost**. Dále ilustruje případy, kdy mužský faktor je v jazyce nadřazen ženskému, například na dvojici slov *zmužilý – zbabělý*.²⁶

Jazyk hraje při definování androcentrismu významnou roli, a to právě proto, že odráží vnímání světa z pohledu muže. Feministické lingvistky a feminističtí lingvisté tak vytýkají současnému jazyku několik věcí:

- Ignorování rozdílů mezi pojmy **člověk** a **muž**. Je časté, že pro tyto dva pojmy existuje, nebo se využívá pouze jedno slovo (například v jazyce anglickém – *man*, německém – *Mensch*).
- **Ženské protějšky** k podstatným jménům mužského rodu jsou ve většině případů odvozeny od mužského základu a často mají **negativní konotace**. Status ženy se považuje za vyšší, označuje-li se mužským podstatným jménem, naopak je-li muž označen ženským rodem, je to považováno za dehonestaci.
- Pod podstatnými jmény mužského rodu je možné chápat i osoby ženského rodu. **Mužský** rod je chápán jako **nepříznakový**, generický.
- Při nazývání profesí je velký nepoměr při užívání mužského a ženského rodu. Mužský je **prestižnější**, používá se při označování osob s vysokým sociálním statusem.
- Při tvoření vět se slovem *kdo* v roli podmětu, které může označovat jak osobu mužského, tak i ženského rodu, je gramaticky správné spojení s mužským rodem.
- Často se mužskost a ženskost liší **kvalitativně** (mužskost je považována za pozitivní, ženskost negativní) i **kvantitativně** (mužskost převažuje nad ženskostí).²⁷

V jednotlivých jazycích se androcentrismus projevuje různě a do různé míry. Existují studie, které porovnávají jazyky právě z hlediska stupně androcentrismu, zkoumají slovní zásobu i morfologii. Je nezbytné však poznamenat, že nízká úroveň androcentrismu v jazyce neznamena stejnou úroveň v obrazu a vnímání světa v místech, kde se tímto jazykem hovoří. Archangel'skaja toto ukazuje na příkladu, kdy při porovnání pořekadel a přísloví v ruském a německém jazyce vyšel ruský jazyk

²⁶ Smetáčková, I., 2007, online.

²⁷ Archangel'skaja, A., 2011, s. 11.

méně androcentrický, jelikož ženy jsou ve více případech popisovány pozitivně, a to v poměru 39,5 % ku 20,4 %. V ruském obrazu světa je nicméně stupeň androcentrismu vyšší. Lze to vidět například na převaze mužských pojmenování nad ženskými.²⁸

1.3.4 GENERICKE MASKULINUM

Zásadním při zkoumání přechylování v ruském a českém jazyce je generické maskulinum. Jedná se o jev, kdy mužský rod může označovat i osoby ženského pohlaví nebo smíšené skupiny. Archangel'skaja k tématu generického maskulina uvádí, že v současných slovanských jazycích se podstatná jména mužského rodu v jednotném čísle mohou potenciálně užívat v **zobecňujícím kontextu**, kdy neoznačují specifické pohlaví.²⁹

Valdrová generické maskulinum označuje jako nástroj reprodukce genderových nerovností. Píše: „Generická maskulina *vědec, referent, politik, student* apod. se používají k označování osob ženského i mužského pohlaví tam, kde nemá být relevantní pohlaví, nýbrž jiné okolnosti a charakteristiky: příslušnost k určité skupině, profese označované osoby nebo skupiny osob, funkce, pozice, počet osob ve skupině.“³⁰

Jedním z možných důvodů pro ukotvení tohoto způsobu pojmenování je ustanovení britského parlamentu z roku 1860, které stanovilo, že pro úsporu místa v dokumentech lze mužskými pojmenováními označovat i osoby ženského pohlaví. Odtud se generické maskulinum rozšířilo dále.³¹ Generické maskulinum se vyskytuje v syntetických jazycích také z toho důvodu, že podle rodu podmětu se mění i koncovky dalších větných členů. Pokud by se tedy mluvčí chtěl vyvarovat užívání generického maskulina přidáním ženského rodu do podmětu, musel by přidat slova s ženskými koncovkami ke všem dalším příslušným větným členům. V těchto jazycích je mužský rod také z gramatického hlediska považován za **nepříznakový**, tudíž **neutrální**.

²⁸ Archangel'skaja, A., 2011, s. 13.

²⁹ tamtéž 2011, s. 45.

³⁰ Valdrová J., 2008, online.

³¹ Archangel'skaja, A., 2011, s. 43.

1.3.5 MASKULINIZACE V JAZYCE

Maskulinizace v lingvistickém smyslu je pojem, který s přechylováním úzce souvisí. Archangel'skaja jej definuje jako „užití sociálně aktivních podstatných jmen mužského rodu, které označují osobu podle její profese, titulu, sociálně-politické funkce pro označení ženského referenta.“³² Jedná se o slova typu *profesor*, *inženýr*, nebo *prezident*.

Názory na tuto problematiku se různí. Dmitrijev ve své práci z roku 1986 uvádí, že rovnoprávnost mužů a žen zapříčinila, že není potřeba vždy vyjadřovat pohlaví referenta.³³ Řada lingvistů s tímto názorem však nesouhlasí a velkou míru maskulinizace v jazyce vidí jako negativní jev. Maskulinizace se projevuje v ruském a v českém jazyce různě. V češtině existuje řada přechýlených výrazů, které jsou jediné gramaticky správné, mluví-li se o osobě ženského pohlaví. Některá tato slova se do ruštiny překládají pouze ekvivalenty mužského rodu. Jsou to například slova jako *pedagožka* či *knihovnice*. Naopak ruština nerozlišuje shodu podmětu s přísudkem i dalšími větnými členy co se týče rodu podmětu.

³² Archangel'skaja, A., 2011, s. 49 (Jedná se o překlad autora práce. Originální citace: употребление социально активных существительных мужского рода, обозначающих лицо по профессии, научному званию, социально-политической функции для обозначения референта-женщины.)

³³ Dmitrijev, P. A., 1986, s. 124.

2 Problematika přechylování

2.1 Rozšiřování slovní zásoby

Lexikologie je jazykovědná disciplína, která se zabývá slovní zásobou jazyka. Zkoumá mimo jiné to, jak se **slovní zásoba** vyvíjí. Existuje řada způsobů rozšiřování zásoby. Mitter uvádí: ³⁴

➤ Přejímání slov

Přejímání slov může probíhat beze změn, nebo při procesu dochází k hláskovým nebo pravopisným změnám. V současné době český a ruský jazyk přejímá nejvíce slov z anglického jazyka (leasing, snowboard)

➤ Tvoření víceslovných názvů

U víceslovných názvů je klíčový fakt, že nový pojem má jiný význam než je primární význam původních slov. Existují dva druhy víceslovných názvů

- sousloví (smetanka lékařská) a
- frazémy (vzít vítr z plachet).

➤ Tvoření slov

○ Derivace (odvozování)

K odvozování je užíváno předpon a přípon. Buď se tyto ke slovnímu základu přidávají, nebo je možné také tvořit slova odebráním těchto morfémů.

- prefixální (pra- + -starý → prastarý)
- sufixální (uči- + -tel → učitel)
- prefixálně-sufixální (na břehu → nábřeží)
- konverzní (lovit + -0- → lov)
- prefixálně-konverzní (na těle → nátělník, pa- + -hor- + -ek → pahorek)
- desufixální (dareb-ný + -a → dareba)
- deprefixální (útes → tes, v básnickém jazyce),
- reflexivizační (otevřít → otevřít se)

³⁴ Mitter, P., 2016 online.

- Kompozice (skládání)

U skládání slov často dochází k formální změně slov (hláskové změně, vkládání hlásek), v takových případech se jedná o kompozici

 - vlastní (velkoměsto).

Pokud lze slova rozdělit na původní slovní spojení bez formální změny, jedná se o kompozici

 - nevlastní (láskyplný).
- Abreviace (zkracování)

Podle toho, která část původních slov tvoří zkratku, se abreviace dělí na

 - grafické: zpravidla jen v písmu (např., apod.)
 - graficko-fonické: (ČR, BBC, NATO) a
 - fonické: již slova v plném smyslu (Sazka, Čedok).

➤ Přenesení významu

Tento způsob rozšiřování slovní zásoby se označuje také jako sémantický.³⁵

Dále se dělí podle toho, zda se význam přenáší na základě

- podobnosti vnější – metafora
- podobnosti vnitřní, funkční aj. souvislosti – metonymie a
- rozšíření nebo zúžení významu.

Jedním ze způsobů tvoření nových slov je právě přechylování. V této práci zaměříme na přechylování z pohledu **gramatického**, tedy jak se přechylují slova obecně, a **onomastického**, přechylování příjmení.

2.2 Morfologie

Morfologie je obor, který se zabývá jazykem na úrovni morfemické. Zkoumá formy slov, tedy všechny jeho tvary, které se užívají ve větách.³⁶

Tvary slov se skládají z **morfů**. Morf je nejmenší jazyková jednotka, mající ustálenou formu a význam. Morf je jednotkou abstraktní, která se v momentě realizace mění v **morfém**.³⁷ Dle toho, jakou funkci morf(ém)y plní a kde ve slově stojí, Ústav pro jazyk český rozděluje morf(ém)y do několika kategorií:

³⁵ Brabcová, R., 1999, online.

³⁶ Grepl, M. a kol., 2008, s. 227.

³⁷ Mareš, P., 2014, s. 26.

- Předpony (prefixy)
- Kořenové morf(ém)y
- Přípony (sufixy)
- Postfixy
- Interfixy

V určitých formách slov se mohou vyskytovat také takzvané **nulové** morfy nebo morfémy.

Proces přechylování probíhá především způsobem sufixálním, tedy přidáváním přípon. **Přípony** lze dělit na kmenotvorné, slovotvorné a tvarotvorné. Poslední ze jmenovaných skupin dělíme dále na nefinální a finální. Finální přípony se nazývají také **koncovky**.³⁸ Koncovky stojí na konci slova a může za nimi následovat pouze postfix. Mění se při skloňování nebo časování a tvoří různé tvary téhož slova. Na rozdíl od přípon nemohou tvořit slova nová. Koncovky jsou v této práci odděleny od nefinálních přípon závorkou.

Mitter dělí morf(ém)y na dvě hlavní skupiny, a to na **kořen (radix)** a **afixy**. Afixy Mitter dále dělí stejně na prefixy, sufixy, postfixy, interfixy, mimo ně však uvádí ještě morfém infix, což je morfém dodatečně vložený do slova (např. malilinký).³⁹

2.2.1 SLOVNÍ DRUHY

Morfologie dále pojednává o slovních druzích. V českém i v ruském jazyce rozlišujeme deset slovních druhů, a to na

- podstatná jména (substantiva)
- přídavná jména (adjektiva)
- zájmena
- číslovky
- slovesa
- příslovce (adverbia)
- předložky
- spojky

³⁸ Prirucka.ujc.cas.cz, 2008 – 2016, online.

³⁹ Mitter, P., 2016, online.

- částice a
- citoslovce.

Slovní druhy lze dělit ze dvou hledisek, a to morfologického a sémantického. Z morfologického hlediska dělíme slovní druhy na **ohebné** a **neohebné**. Ohebné slovní druhy můžeme skloňovat (podstatná jména, přídavná jména, zájmena a číslovky), nebo časovat (slovesa).

Sémanticky se slovní druhy dělí na **plnovýznamové** a **neplnovýznamové**. Za plnovýznamová považujeme podstatná jména, přídavná jména, zájmena, číslovky, slovesa a adverbia, za neplnovýznamová pak předložky, spojky a částice. Citoslovce stojí mimo toto dělení, jelikož jejich význam se tvoří jinak než u plnovýznamových slov.⁴⁰

2.2.2 GRAMATICKÉ KATEGORIE

První čtyři nazvané slovní druhy se souhrnně nazývají jména a můžeme u nich určit gramatické kategorie. **Kategorie pádu** se v českém a ruském jazyce liší nejen v pořadí pádů, ale i v absenci vokativu v ruském jazyce. Zachován je pouze u některých zastaralých slov typu: *omче!* *бpame!* Podle české mluvnice pády řadíme následovně:

- Nominativ
- Genitiv
- Dativ
- Akuzativ
- (Vokativ)
- Lokál
- Instrumentál

Číslo můžeme u jmen rozlišovat **jednotné** (singulár) a **množné** (plurál). Dalším kritériem, které lze u podstatných jmen rozlišovat, je **životnost** a **neživotnost**. Tu můžeme v českém jazyce určit u slov rodu mužského a projevuje se ve skloňování těchto slov a při shodě podmětu s přísudkem. Je také několik slov v českém jazyce,

⁴⁰ Grepl, M. a kol., 2008, s. 228.

kteřá kolísají mezi gramatickou kategorií životnosti a neživotnosti. Jedná se o slova jako například *ledoborec*, *slaneček* nebo *koniček*.

V ruském jazyce je životnost a neživotnost rozlišována také. Projevuje se pouze při skloňování, u podstatných jmen životných (существительные **одушевленные**) se akuzativ shoduje s tvarem genitivu a u neživotných (существительные **неодушевленные**) se tvar akuzativu slova shoduje s nominativem. U slov, která mají pouze formu jednotného čísla (*молодежь*, *студенчество*), se názory lingvistů rozcházejí. Někteří tato slova řadí k neživotným podstatným jménům, jiní je vidí vně této gramatické kategorie.⁴¹

Kategorie **rodu** stojí v centru našeho zájmu, jelikož přechylování je jazykový proces, jehož výsledkem je právě změna gramatického rodu.

◆ ROD

Byla řeč o rozdílech mezi slovy gender a rod z pohledu genderových studií, dále je důležité si vymezit tyto pojmy z pohledu lingvistického. Základním jazykovým prostředkem, který vyjadřuje vnějazykovou realitu pohlaví, je rod. Díky tomu, že ruský i český jazyk jsou flektivní syntetické jazyky, ve většině případů je kategorie rodu vyjádřena koncovkou, je však možné vyjádřit ženský rod i analyticky.⁴² U rodu je nezbytné definovat dva pojmy: rod **gramatický** a **přirozený**. Gramatický rod lze určit u každého podstatného jména, v českém i v ruském jazyce lze vymezit rod **mužský** (maskulinum), **ženský** (femininum) a **střední** (neutrum). Příslušnost slova ke gramatickému rodu určuje koncovka a způsob skloňování daného slova.

• Slova obourodá

Důležitým faktorem, který hraje při určování gramatického rodu podstatných jmen rolí, je přirozený rod. Přirozený rod lze rozpoznávat u slov, která označují živé objekty. Ve většině případů se shoduje s rodem gramatickým, ale není tomu tak vždy. Existují slova, která mají sice jenom jeden gramatický rod, ale označují slova mužského i ženského přirozeného rodu. Tato slova mohou mít pouze jednu formu skloňování pro mužský i ženský rod, potom se nazývají **vespolná**. Jedná se o slova jako například *sirotek*, *chudák*, *motovidlo* nebo *vnouče*, dále pak většina živočišných

⁴¹ Anisimova, E. A., Kavinkina, I. N., Pustošilo, E.P., 2012, online.

⁴² Rod podstatných jmen. 2008 – 2016, online.

jmen (*ježek, kukačka, ryba*). U těchto jmen se používá opisného způsobu při popisu mužského nebo ženského rodu. Je třeba rozlišovat slova vespolná a **obourodá**. Slova obourodá mají dvě varianty skloňování, a to právě podle toho, zda označují mužský, nebo ženský rod. Do této skupiny slov patří například *choť, nešika, držgrešle* nebo *naivka*.⁴³

Slova obourodá jsou specifickou kategorií podstatných jmen i v ruském jazyce. Ve své práci se jich dotýká lingvistka Bunamesová, která dělí slova obourodá (общего рода) v ruském jazyce do čtyř kategorií:

- slova hodnotícího typu na -a (*пройдоха, пьяница, рева*)
- slova mužského rodu s flexí na -a (*глава*)
- slova ženského rodu s flexí na -a, mající hodnotící význam v přeneseném použití (*типа, лиса*)
- slova typu *врач*⁴⁴

K poslední kategorii Bunamesová dodává, že jde o poměrně nedávný fenomén, kdy dříve bylo užíváno sousloví *женщина-врач* či *женщина-политик*.

2.3 Sémiotika

Před tím, než přistoupíme k samotným způsobům přechylování, je nutné se dotknout problematiky **významu slov**. Nauka, která se zabývá znaky a jejich významem, se nazývá sémiotika.⁴⁵ Ta má několik podoborů – syntax, sémantiku a pragmatiku a zkoumá vztahy mezi znaky na těchto úrovních. Klíčové pojmy, na které je třeba se zaměřit, jsou denotace a konotace. **Denotace** je doslovný, primární význam slova. Tento význam nalezneme ve slovníkových definicích. Popisuje čistě referenta ve vnějazykové realitě, který odpovídá významu souboru jednotlivých znaků. **Konotace**, na druhé straně, je sekundární význam slova – všechny emoční asociace, které se nám vybaví na základě naší předchozí zkušenosti. Rozdíl mezi denotací a konotací lze ilustrovat na příkladu. Denotace dvojice slov *levný* a *laciný* se převážně shodují: stojící málo peněz, mající malou hodnotu. Konotace k těmto dvěma slovům

⁴³ Rod podstatných jmen. 2008 – 2016, online.

⁴⁴ Bunames, N., 2014, s. 11.

⁴⁵ srov. Gvoždiak, V., 2014, s. 58.

jsou však velmi rozdílné, ne-li protichůdné. U slova *levný* se jedná spíše o pozitivní emoce a výhodnost produktu mající danou vlastnost. Slovo *laciný* však asociuje s nízkou kvalitou či povrchností.

V oblasti přechylování hraje problematika primárního a sekundárního významu velkou roli. Jelikož proces přechylování mění pouze rod podstatného jména, denotace slova mužského rodu a slova přechýleného by se měly lišit pouze v pohlaví referenta. Jak jsme však již zmínili v oddílu věnujícím se androcentrismu a maskulinizaci v jazyce, morfologická změna rodu podstatného jména má značný vliv na konotace daného slova. I když je gramaticky možné u většiny slov vytvořit i ženský rod, nejedná se vždy jen o prostou ženskou verzi mužského referenta. Často je slovo mužského rodu vnímáno jako neutrální, zatímco odpovídající ženský korelát není používán ve všech jazykových sférách a v mnoha případech má negativní konotace. Mužské pojmenování profese je vnímáno jako prestižnější, a proto ženy samy někdy toto pojmenování preferují.⁴⁶ Pro příklad sekundární význam slova *sekretář* (ve významu tajemník) se značně liší od sekundárního významu slova *sekretářka*. Povolání nazvané ženským jménem je vnímáno jako méně prestižní, s nižším platovým ohodnocením a náplní práce vyžadující nižší intelektuální výkonnost, než slovo rodu mužského.

V ruském jazyce se vyskytují ne jen jednotlivá slova, která nemají neutrální význam, ale i samotné přípony užívané při přechylování slov. Některé ruské přípony lze označit jako **neutrální**, jiné jsou chápány spíše jako **obecné** (просторечные).⁴⁷ V této práci se věnujeme gramatickým procesům přechylování, z důvodu zaměření a rozsahu práce se dále nebudeme soustředit na rozdílné konotace slov mužského a ženského rodu. Přesto však je tato problematika rozsáhlým tématem, které by určitě bylo zajímavé dále zpracovat v samostatné práci.

⁴⁶ Valdřová J., 2008, online.

⁴⁷ Skljarevskaja, G. N., Šmeleva, I. N., 1974, online.

2.4 Způsoby přechylování

Existuje řada slov, které jsou odpovídajícími protiklady v rodu, a u kterých tento protiklad není vyjádřen přechylováním. Slova jsou koreláty, které vznikly samostatně, nikoli jeden z druhého. Jedná se například o dvojice typu *matka – otec*, *syn – dcera*, *женух – невеста*. Tyto dvojice slov jsou rovnocenné a neutrální.

Nejčastější metodou změny gramatického rodu je již zmíněná **suffixace**. Většinou se jedná o přechylování z mužského rodu do ženského, jsou však i případy, kdy se jedná o postup opačný. Jako důkaz pro odvozování slov ženského rodu ze základu mužského rodu Murzin uvádí, že slova ženského rodu jsou většinou složitější, než slova mužského rodu. Může tomu tak být proto, že danou funkci jako první vykonával muž, či proto, že mužů na dané pozici je, nebo bylo více. Ideálně vznikají procesem přechylování koreláty, tedy výrazy, které označují jednu vnějazykovou realitu, liší se pouze v pohlaví, například *невеу – невуца* nebo *řidič – řidička*. Jsou však i případy, kdy je mužský rod používán více či je jeho užití přirozenější než užití ženského ekvivalentu, nicméně v realitě je počet mužů a žen v dané pozici dnes vyrovnaný.⁴⁸ Tato převažující maskulinita v oblasti slovo tvorby je jedním z hlavních důvodů vysoké úrovně androcentrismu v jazyce.

Lze nalézt i opačný proces vzniku přechýlených slov, tedy slova mužského rodu odvozená od slov ženského rodu, takové případy však nejsou časté. Důvodem bývá fakt, že funkci, označenou danou dvojicí slov, jako první vykonávala žena, nebo je tato pozice pro ženu častější. Pro ilustraci je možné uvést dvojici *vdova – vdovec*, *вдова – вдовеу*, kdy ženský korelát není slovo odvozené od mužského rodu. V realitě to je podloženo důvodem, že muži statisticky umírají dříve než ženy, tím pádem bylo více vdov, než vdovců.⁴⁹ Není tedy vždy jasné, zda slova ženského rodu jsou odvozena od slov mužského rodu, či naopak. Další skupinou jsou koreláty, kdy obě slova, maskulinum i femininum jsou odvozena ze stejného slova, tato slova Archangel'skaja označuje jako koderiváty.⁵⁰

⁴⁸ Murzin, L. N., 1995, s. 5.

⁴⁹ tamtéž, s. 6.

⁵⁰ Archangel'skaja, A., 2011, s. 14.

Je třeba poukázat také na případy slov, kdy se gramaticky jedná o slova přechýlená, nicméně významově spolu nesouvisí. Je to například dvojice slov *манер* (způsob) – *манера* (způsoby, chování)⁵¹ nebo v češtině *krab* – *krabice*, *had* – *hadice*.⁵²

2.4.1 PŘECHYLOVÁNÍ V ČEŠTINĚ

Příručka pro jazyk český rozděluje morfémy, které jsou užívány při přechylování do několika kategorií.

tabulka 2 – přípony užívané k přechylování v českém jazyce⁵³

Přípona ž. r.	Příklad
-ic(e)	krasavice
-nic(e)	čarodějnice
-yn(ě)	žákyně
-kyn(ě)	umělkyně
-n(a)	carevna
-ovn(a)	královna
-en(a),	přadlena
-ezn(a)	princezna
-and(a)	vojanda

Někdy bývá základem pro ženský rod zkrácený kmen mužského rodu (*cvičenec* – *cvičenka*). Dále často při přechylování dochází ke změně kmenové souhlásky (*druh* – *družka*).

⁵¹ Rozental', D. E., 1997, s. 145.

⁵² Podstatná jména vyjadřující více rodů, 2015, online.

⁵³ Podstatná jména vyjadřující více rodů, 2015, online.

Ne vždy je ženský protějšek mužského jména tvořen příponou, i když je slovo utvořeno od stejného kmene, dalším způsobem přechylování je přechod jména od mužského k ženskému skloňovacímu vzoru (např. *magistr – magistra, hostinský – hostinská*).⁵⁴

2.4.2 PŘECHYLOVÁNÍ V RUŠTINĚ

Proces přechylování v ruském jazyce je podobný procesům v češtině. Ženský rod je tvořen většinou přidáváním přípon ke slovům mužského rodu a tvoří tak slova složená. Je třeba se zaměřit na gramatické aspekty přechylování. V ruském jazyce existují odpovídající páry slov mužského a ženského rodu, které jsou v obou variantách neutrální a lze je zaměňovat, není to však časté. K těmto slovům se řadí například *банкнот – банкнота* či *арабеск – арабеска*.

Dále existují výrazy, kdy slova mužského i ženského rodu jsou odpovídající sémanticky, nicméně se liší stylisticky; slova se používají v různých vrstvách jazyka. Příklady těchto dvojic jsou:

георгин – георгина (druhý tvar slova je užívána botaniky)

лист – листва (druhá forma slova je používána v lidové mluvě)

клавиш – клавиша (verze *клавиш* je spíše technickým výrazem, slovo *клавиша* je používáno profesionálními muzikanty).

V některých případech se slova jednoho rodu postupně přestala užívat, i když dříve byly oba výrazy rovnocenné, nebo byl častější výraz opačného rodu.

Mnoho přípon, které se ke slovům mužského rodu přidávají, mění tato slova na slova rodu ženského. Přípona *-ин(а)* nicméně může plnit funkci změny rodu, ale může také mužský rod zachovávat. V případě zachování rodu se u slov mění pouze stylistický odstín.

⁵⁴ Přechylování, 2008 – 2016, online.

tabulka 3 – různé funkce přípony -ин(а) ⁵⁵

Пřípona	Зměна роду	Зачовání роду	Пříklad zachování роду
-ин(а)	паспорт – паспортина	голос – голосина	грубый голосина
	сугроб – сугробина	дом – домина	уродливый домина

Lekant uvádí přípony, které se užívají k vytvoření slov ženského rodu:

tabulka 4 – přípony užívané k přechylování v ruském jazyce ⁵⁶

Пřípona ž.r.	Пříklad
-щиц(а) / -чиц(а)	продавец – продавщица
-(н)иц(а)	учитель – учительница
-к(а)	лаборант – лаборантка
-с(а)	актер – актриса поэт – поэтесса
-ая (v případě, že mužské označení vychází z adjektiva)	заведующий – заведующая

Jak již bylo zmíněno, v ruštině se v oblasti přechylování do větší míry projevuje maskulinizace, tedy užívání slov mužského rodu pro ženského referenta. V ruském jazyce je častější, že se i při označování osob ženského pohlaví zachovává mužský rod. Slova, která se nepřechylují, se rozlišují buď sémanticky, v tom případě se jedná o pojmenování administrativní, vědecká, čestné či vojenské tituly (*адвокат, консультант, академик, воин, майор*), nebo gramaticky. Morfologicky se jedná

⁵⁵ Rozental', D. E., 1997, s. 145.

⁵⁶ Lekant, P. A., 1988, s. 164.

o slova končící na -ор, -тор, -ер, -вед, -лог, -граф, -фил (*автор, библиограф*). Pokud se tato označení vztahují k osobám ženského pohlaví, existují různé způsoby, jakými to lze vyjádřit. V mluvené řeči je nejběžnějším výrazem extralingvistické skutečnosti ženského pohlaví syntaktický způsob. Tedy že podmět je vyjádřen slovem rodu mužského, ale přísudek je v rodě ženském. Pro příklad lze uvést: *Мастер спорта установила новый мировой рекорд. Оператор хорошо справилась с заданием.*⁵⁷ Dále je takovéto označování časté v uměleckém projevu.

Důvodem pro užívání označení mužského rodu i pro ženy může být jazyková ekonomie, či to, že termíny jsou již zavedené a zní přirozeněji než jejich ženské protějšky. Dalším faktorem, který značně ovlivňuje užívání slov mužského či ženského rodu je to, že označení mužského rodu jsou vnímána jako více prestižní, a to jak v ruském, tak i v českém jazyce. Mnoho žen samotných preferuje označení maskulinem a samy ho užívají.⁵⁸

V lidové mluvě se často používají feminina vytvořená přidáním přípony -ша nebo -иха (*директорша, докторша, врачиха*). Jedná se o korelativa k maskulinům, nicméně jejich význam není vždy jasný. Mohou označovat ne jen ženu stejného postavení, ale také pouze manželku muže této profese; lze to ilustrovat na slově *бригадирша*.⁵⁹ Tento fakt svědčí o tom, že tato označení jsou pro ženy do jisté míry dehonestující. Existují samozřejmě i výjimky, a to slova s takovými příponami, která jsou již zažita v neutrálním jazykovém stylu a nejsou vnímána jako opovržlivá. Dále to jsou slova, která neoznačují ženský protějšek k mužské profesi, neboť slovo, ze kterého vznikla (ke kterým se přidala přípona -ша nebo -иха) neoznačují osobu mužského pohlaví. Takovým slovem je například *маникюрша*.

⁵⁷ Rozental', D. E., 1997, s. 146.

⁵⁸ Valdřová, J., 1997, online.

⁵⁹ Tolkovij slovar' Kuzněcova, 2016, online.

2.5 Onomastika

Nedílnou součástí problematiky přechylování slov je také oblast přechylování příjmení. Nauka, která se zabývá vlastními jmény (proprii), se nazývá **onomastika** nebo také **onomatologie**. Jako samostatný obor se onomastika začala vyvíjet až ve druhé polovině dvacátého století. Do té doby to byla hraniční disciplína mezi oborem lingvistickým a obory jako je topografie, demografie, etnologie a dalšími. Od 60. let minulého století se však onomastika vyvíjí a rozšiřují se oblasti jejího zkoumání. Rozvíjí se nauky jako toponymie, zkoumající zeměpisné názvy, další obor oikonymie se zabývá názvy obydlí jako měst či vesnic. Dále se těší popularitě literární onomastika, která se zaměřuje na význam a symboliku vlastních jmen v literárních dílech. Jedním z nejmladších odvětví onomastiky je chrématonomastika nebo chrématonymie. Centrem jejího zkoumání jsou chrématonyma – názvy výrobků, která stojí na pomezí obecných a vlastních názvů. Etymologii rodných jmen, kterých se tato práce také dotýká, se věnuje vědní obor **antroponomastika**.⁶⁰

Příjmení v různých formách jsou jevem, který se vyskytoval již ve 14. století. Předně se vyskytovala ve vyšších společenských vrstvách a větších městech. První příjmení měla formu přízvisek. Vznikla pro snazší identifikaci, měla nicméně stále menší váhu než jména křestní. Tato přízviska nebo také příjmení se postupně začala dědit a přejímaly je ženy, když se do rodiny přivdaly. S tím se také objevila problematika přechylování příjmení.⁶¹

2.5.1 PŘECHYLOVÁNÍ PŘÍJMENÍ

Archangel'skaja se také dotýká problematiky přechylování příjmení a poznamenává, že v drtivé většině případů je ženské příjmení přechýleno od mužského, historicky však existují i případy, kdy je tomu naopak. Dělo se tomu tehdy, pokud si muž vzal ženu z velmi bohaté rodiny a dostal se tak do vyšší sociální vrstvy, nebo v případě, že syn pocházel z nemanželského svazku a vychovávala ho

⁶⁰ Čmejrková, S., Hoffmannová, J., Klímová, J., 2012, s. 28.

⁶¹ srov. Beneš, J., 2012, online.

jen matka. Mužská příjmení přechýlená od ženských byla vždy jistým sociálním znakem. U dítěte značila absenci otce a u muže to byl znak společenského opovržení.⁶²

V českém a ruském jazyce lze najít jisté odlišnosti ve skloňování a přechylování příjmení. V češtině je větší tendence příjmení přechylovat, tudíž přidávat přípony s flektivními koncovkami, díky kterým lze slova skloňovat. V ruském jazyce častěji příjmení zůstávají nesklonná a nepřechylují se. Argument, že přechýlením často vznikne slovo odlišné od původní podoby příjmení dané ženy, je pochopitelný. V jazyce to však není vždy přirozené a jazykové procesy přechylování vyžadují.

◆ PŘECHYLOVÁNÍ PŘÍJMENÍ V ČEŠTINĚ

Na českém poli se problematika přechylování v poslední době stala aktuálním tématem. Čeština jako flektivní jazyk totiž vyžaduje u slov koncovky, které lze skloňovat; k cizím ženským příjmením přidává tedy české přípony, většinou jde o příponu „-ová“. Valdřová uvádí, že striktní přechylování se na českém území zavedlo po druhé světové válce, a to z důvodu, aby bylo možné odlišit Čechy od Němců, zároveň se příjmení počešťovala a přidávaly se jim české přípony (Schwartz → Švarcová). Přechylování bylo povinné bez výjimek, až časem se zákony zmírnily. Zajímavé je, že dnes žena v České republice smí své příjmení nepřechylovat pouze v případě, že je to cizinka, bere si cizince za manžela, rozhodla se žít v zahraničí, nebo z náboženských důvodů.⁶³ Podle Valdřové mnoho žen v matričních dokumentech je nuceno lhát, aby svá příjmení nemusely přechylovat. V médiích se často používá přechýlená forma příjmení, která umožňuje jeho skloňování. Zároveň je pochopitelné, že cizinkám nevyhovuje, že je v češtině jejich jméno měněno. Oliva k této problematice dodává: „Problém přechylování – a to je potřeba říci hned na začátku – nemá žádné opravdu dobré řešení. Je to srážka tradic našeho jazyka s jazyky cizími, nebo tedy možná srážka kultur jazyků.“⁶⁴

Jak již bylo zmíněno, v současné době je časté, že ženy svá příjmení nepřechylují, nýbrž používají jeho mužskou formu, a to i v případech, že se jedná o příjmení česká. Důvodem bývá nejen zjednodušení, pokud se jedná o příjmení cizího

⁶² Archangel'skaja, A., 2011, s. 40.

⁶³ České švejkyně. *Respekt*. 2015, 41, 38 – 42.

⁶⁴ Oliva: Problém přechylování nemá dobré řešení. Je to srážka kultur jazyků. 2015, online.

původu, ale i zvýraznění rovnoprávnosti. Česká přípona -ov(á) totiž vychází původně z přípony -ov(a) s významem přivlastňovacím a označovala ženu nebo dceru patřící muži tohoto jména (*Dvořák – Dvořáková*).⁶⁵

Knappová v časopise *Naše řeč* uvádí různé způsoby přechylování ženských příjmení. Rozděluje mužská příjmení na česká a slovanského původu a dále na příjmení cizího původu. U českých mužských příjmení, která jsou v z morfológického hlediska podstatná jména, se tvoří jejich ženský ekvivalent přidáním přípony -ov(á). Podle toho, zda příjmení končí na samohlásku, nebo souhlásku a co koncové souhlásce předchází, se přípona připojuje k celému mužskému příjmení, nebo část příjmení odpadá.⁶⁶

Základní pravidla přechylování příjmení v českém jazyce jsme shrnuli do tabulek 5 a 6. První tabulka popisuje způsoby přechylování příjmení českého a slovanského původu. Následující pak vyobrazuje různé způsoby a varianty přechylování příjmení cizího původu.

tabulka 5 – přechylování českých příjmení⁶⁷

Zakončení příjmení v mužské formě		Proces přechýlení	Příklad	
souhláska, před kterou nestojí psané -e-		sufixace + -ov(á) k celému příjmení	Kubín	Kubínová
před souhláskou stojí -e-	kmenové	sufixace + -ov(á) k celému příjmení	Chmel	Chmelová
	pohybné	zpravidla se -e- vysouvá	Chovanec	Chovancová
	-ec, -ek, -ek, -eš, -el, -ev	zachování z důvodu výslovnosti	Kadlec	Kadlecová

⁶⁵ Archangel'skaja, A., 2011, s. 40.

⁶⁶ Knappová, 1979, online.

⁶⁷ Přechylování příjmení v češtině. 2008 – 2016, online.

	-eš, -el, -ev	upouštění -e- kolísá, možno více variant	Vrábel	Vráblová i Vrábelová
příjmení je slovanského původu, končí na samohlásku		samohláska odpadá	Nešika	Nešiková
příjmení je přídavné jméno tvrdé		přechod na ženský rod přídavného jména	Černý	Černá
		nejasný původ jména – více variant	Nessý	Nessá i Nessýová
příjmení je přídavné jméno měkké		suffixace + -ov(á), nebo příjmení nepřechylovat	Dolejší	Dolejší i Dolejšová
příjmení je zakončené na -ů		suffixace + -ov(á), nebo příjmení nepřechylovat	Tomšů	Tomšů i Tomšová
příjmení je slovanského původu, gramaticky přídavné jméno		skloňujeme jako přídavná jména tvrdá	Kopeckij	Kopecká
		skloňujeme jako přídavná jména měkká	Golubničij	Golubničí i Golubničová

Příjmení slovanského původu, přídavné jméno přivlastňovací	Suffixace + -ov(á) k celému příjmení	Pavlov	Pavlovová
--	--------------------------------------	--------	-----------

tabulka 6 – přechylování příjmení cizího původu ⁶⁸

Zakončení příjmení v mužské formě		Proces přechýlení	Příklad
na konci příjmení se vyslovuje souhláska	v psané podobě končí souhláskou	suffixací + -ov(á) k celému příjmení	Schwartz Schwartzová
		příjmení končí na -er, -el,	možnost vypustit -e- Winter Wintrová
		příjmení končí na -us	možnost vypustit -us Julius Juliusová i Juliová
	v psané podobě končí samohláskou	samohláska nemá vliv na výslovnost předchozí souhlásky	Livingstone a se vypouští Livingstone [livingstn] Livingstonová

⁶⁸ Přechylování příjmení v češtině. 2008 – 2016, online.

		<p>samohláska</p> <p>ovlivňuje výslovnost předchozí souhlásky</p>	<p>suffixací + -ov(á)</p> <p>k celému příjmení</p>	<p>Mange</p> <p>[manž]</p>	<p>Mangeová</p>
<p>na konci příjmení se vyslovuje samohláska</p>	<p>v psané podobě končí souhláskou</p>		<p>suffixací + -ov(á)</p> <p>k celému příjmení, pokud možno, zachovává se výslovnost</p>	<p>Délicieux [delisje]</p>	<p>Délicieuxová</p> <p>[délisjezová]</p>
	<p>v psané podobě končí samohláskou</p>	<p>-i, -y</p>	<p>suffixací + -ov(á)</p> <p>k celému příjmení</p>	<p>Ramsay</p> <p>[remzi]</p>	<p>Ramsayová</p>
		<p>-a, -e, -o, -u</p>	<p>možnost souhlásku před přidáním přípony vypustit nebo zachovat</p>	<p>Burka</p>	<p>Burková</p>
			<p>Jonescu</p>	<p>Jonescová</p>	
			<p>Forró</p>	<p>Forróová</p>	
<p>Lambru</p>	<p>Lambruová</p>				

V českém jazyce existují příjmení, která jsou nesklonná, a to příjmení typu *Janů, Hořejší, či Petruj*. Nesklonná příjmení se nepřechylují.⁶⁹

Čeští odborníci na genderová studia, Šmídová a Pavlík, se v problematice přechylování příjmení shodují. Uvádí, že příjmení by neměla být přechylována, protože se jedná o zastaralé pravidlo, které již není potřebné ani vhodné.⁷⁰

◆ PŘECHYLOVÁNÍ PŘÍJMENÍ V RUŠTINĚ

Přechylování příjmení v ruském se liší od češtiny převážně v tom, že v ruském jazyce je častější, že se příjmení nesklonují. Je tomu tak i přesto, že ruština je stejně jako čeština flektivní jazyk a k vyjádření funkce slov ve větě potřebuje koncovky, díky kterým je slovo možné skloňovat. Ruština rod u příjmení vyjadřuje v některých případech analyticky, tedy v přísudku nebo jiném větném členu. Předtím, než si vymežíme způsoby přechylování, budou objasněna pravidla, která určují, skloňují-li se příjmení, nebo ne.

tabulka 7 – sklonná a nesklonná příjmení v ruském jazyce⁷¹

Zakončení příjmení v mužské formě		Příjmení jsou	Příklad
	-ов, -ев	sklonná	Тургенев
	-ин		Пушкин
	-ский, -ой		Достоевский
souhláska	všechny souhlásky kromě -ых, -их	sklonná jsou pouze mužská příjmení	студенту Кулику – студентке Кулик
	-ых, -их	nesklonná ⁷²	Белых

⁶⁹ Osobní jména mužská zakončená ve výslovnosti na souhlásku. 2008 – 2016, online.

⁷⁰ Je čeština sexistická? Vyzvědali jsme u odborníků na genderová studia. 2012, online.

⁷¹ Как skloňat' familiji (trudnyje slučaji), 2000–2016, online.

⁷² V nynější době je tendence mužská příjmení zakončená na -ых, či -их skloňovat.

samohláska	-е, -э, -и, -ы, -у, -ю		nesklonná	Дебюсси	
	-о, včetně ukrajinských příjmení zakončených na -ко		nesklonná	Короленко	
	-а	souhlásku + -а		nesklonná	Галуа
		samohlásku + nepřízvučné -а		sklonná	Кафка
		samohlásku + přízvučné -а	příjmení je francouzského původu	nesklonná	Дюма
			příjmení je slovanského původu	sklonná	Кваша
	-я	francouzského původu s přízvukem na konci		nesklonná	Золя
		všechna ostatní		sklonná	Гойя

Stejně jako v českém jazyce se nesklonná příjmení ani nepřechylují.

Přechylování v ruštině probíhá také většinou sufixací nebo přechodem na ženský rod. Nejvýznamnějším rozdílem je to, že při procesu přechylování se mění také způsob skloňování; ruský jazyk zachovává ženské příjmení jako přídavné jméno přivlastňovací. Toto je také znakem svědčícím o vyšším androcentrismu v ruském jazyce, neboť gramaticky je muž „vlastníkem“ ženy, která je nositelem daného příjmení.

tabulka 8 – přechylování příjmení v ruském jazyce ⁷³

Mužské příjmení je morfologicky	Způsob přechýlení	Mužské příjmení se skloňuje jako	Ženské příjmení se skloňuje jako	Příklad	
podstatné jméno	sufixace + -a	podstatné jméno	přídavné jméno přivlastňovací	Андреев	Андреева
přídavné jméno	přechodem na ženský rod	přídavné jméno	přídavné jméno	Белый	Белая

Je zajímavé poznamenat, že ruský jazyk vyrovnává nepřechýlená příjmení přechýlením jiných označení, která by jinak zůstala nepřechýlená. Pro příklad pokud nám syntaktické prostředky neumožňují vyjádřit ženský rod v přísudku, je nezbytné použít ženské *корреспондентка* ve větě *Корреспондентка газеты М. Смит сообщает...*, protože příjmení *Смит* může vyjadřovat ženu i muže. V tomto se ruský jazyk liší od češtiny, neboť český jazyk by mohl použít přechýlení i u cizího příjmení.

⁷³ Kak skloňat' familiju (trudnyje slučaji), 2000–2016, online.

3 Praktická část

3.1 Centrum a periferie jazyka

Pražská škola vycházející z Pražského lingvistického kroužku vyděluje v systému jazyka jeho **centrum** a **periferii**. V centru stojí běžně užívané jevy a slova odpovídající pravidlům jazyka. Na periférii se nacházejí jevy, které z normy vybočují a užívají se řidčeji. Centrální a periferní oblasti lze stanovit v různých lingvistických oborech. V oblasti fonetiky můžeme v českém jazyce za periferní považovat souhlásky *f* a *g*, které se vyskytují především ve slovech cizího původu. Na úrovni gramatické potom periferní pozici zaujímají přechodníky a minulý kondicionál.⁷⁴

Pro tuto práci je nejvýznamnější oblast lexikologie. V centru slovní zásoby se nacházejí slova běžně známá široké veřejnosti. Za periferní můžeme považovat sféry jazyka ne tak často užívané. Jedná se například o archaismy, vulgarismy, specifické odborné lexikum či neologismy. Slova se buď mohou přesouvat z periferie do centra, toto je například případ slova *internet*, nebo z centra na periférii; například dnes je častější užití slova *vtip* než *šprým*.⁷⁵ Stejně tak slova nově vytvořená přechýlením se nejprve nacházejí na periférii jazyka a postupně se jejich upotřebením rozšiřuje. Slova, užívaná v době Sovětského svazu, jako například *комсомолец* nebo *мовапуу* a jejich případné ženské varianty, se dnes již běžně nepoužívají. Naopak s rozvojem feministické lingvistiky, která reaguje na zvyšující se rovnoprávnost mužů a žen, vznikají nové přechýlené výrazy a propaguje se jejich užívání.

Jazyk je živý organismus a neustále se vyvíjí. Tak, jak se mění realita, vznikají nová slova, která ji popisují a zanikají slova již nepotřebná. Klíčovým faktorem je to, že slova vznikají a zanikají konstantně a je tedy téměř nemožné změny slovní zásoby cele postihnout. Díky užívání moderních technologií se v současné masové a interpersonální komunikaci zrychlilo šíření informací a proces tvorby nových slov, která se obtížněji aktualizují v oficiálních jazykových příručkách. Obohacování slovní zásoby a šíření nově vznikajících tvarů přitom probíhá mezi různými skupinami lidí lišících se věkově, regionálně, sociálně či profesně. Pro účely vypracování praktické

⁷⁴ Němec, I., 2011, online.

⁷⁵ srov. Němec, I., 2011, online.

části této práce byl vznesen dotaz na jazykovou poradnu Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR, který se týkal zanášení nově vznikajících – tedy i přechýlených slov – do oficiálních jazykových příruček a slovníků. Dle odpovědi oslovené instituce nesvědčí absence takových slov v těchto publikacích o tom, že slovo oficiálně neexistuje.⁷⁶

V praktické části jsme pracovali s vybraným vzorkem slov, který jsme podrobili morfologické analýze a následně jsme se snažili určit vzorce objevující se při procesu sufixace. Na základě těchto vzorců je teoreticky možné přechýlit většinu slov, ne o všech těchto přechýlených výrazech lze však říci, že se užívají – tedy že oficiálně existují. Je zde opět úzká spojitost s vnějazykovou realitou, jedná se totiž o povolání typická pro muže. Pro ilustraci můžeme uvést slova *automobilista*, *řezbář* nebo *stavitel*. Z morfologického hlediska tato slova přechýlit lze, vzniknou výrazy *automobilistka*, *řezbářka* a *stavitelka*. Z lexikologického hlediska se však tato označení nacházejí spíše na periferii. Slova se nenacházejí v českém národním korpusu, je však pravděpodobné, že se tato slova v určitých sférách jazyka užívají.

Protože do praktického výzkumu nebyla zahrnuta interakce s mluvčími jazyka nelze v této práci stanovit přesný počet užívaných přechýlených slov v ruském a českém jazyce. Pozornost byla věnována tomu, která slova jsou v materiálech (viz kapitola 3.3) uvedena pouze v mužské, nebo pouze v ženské formě.

3.2 Lingvistika synchronní a diachronní

Kromě již uvedeného dělení lingvistiky na jednotlivé jazykové disciplíny podle zkoumání různých jazykových jednotek lze lingvistiku dělit z hlediska metodologického. Lingvistika **synchronní** zkoumá jazyk v jednom časovém období, kdybychom aplikovali přístup Saussura, leží synchronní lingvistika na vertikální ose y. Jiný název pro synchronní lingvistiku je popisná; popisuje stav jazyka v daný moment. Oproti tomu stojí lingvistika **diachronní**, neboli historická, která leží na horizontální ose x. Ta zkoumá vývoj jazyka a to, jak se jazyk mění v čase.⁷⁷

⁷⁶ Dotaz byl vznesen telefonicky dne 27. 7. 2016.

⁷⁷ srov. Čermák, F., 2011, s. 85.

V praktické části této práce jsme aplikovali oba dva přístupy. Hlavním cílem této práce je morfologický rozbor slov mužského a ženského rodu z pohledu přechylování těchto slov, a to z hlediska synchronního. Ve vybraném vzorku jsme se snažili najít pravidelnost v přechylování a popsat výjimky z těchto postupů. Dílčím cílem je potom diachronní porovnání učebnic českého a ruského jazyka z pohledu genderové vyrovnanosti. Jelikož materiály využitě v praktické části byly vydány s velkým časovým rozpětím, je možné porovnáním počtu slov mužského a ženského rodu postihnout potenciální posun v genderové vyrovnanosti.

Z důvodu zachování optimálního rozsahu bakalářské práce byla vybrána pouze omezená skupina slov z předem stanovené oblasti: **označení osob podle funkce, hodnosti či povolání.**

3.3 Analýza výukového materiálu

V učebnicích ruštiny a češtiny pro cizince byly analyzovány krátké seznamy slov s překlady, následující po každé lekci. V těchto seznamech byla k dalšímu rozboru vybrána pouze slova označující pojmenování osob mužského nebo ženského rodu. Dále jsme si všimli rodu přídavných jmen a zájmen v těchto slovníčcích. Také byla věnována pozornost tvaru sloves ve frázích. Cílem bylo zjistit, zda je upřednostňován mužský rod, nebo zda jsou uvedeny i varianty pro ženský rod, ať již celé, nebo pouze přípony. Z důvodu zaměření a rozsahu bakalářské práce nebyla do rozboru zahrnuta slova označující rodinné příslušníky (například *matka – otec, sestra – bratr*), jelikož se jedná o přirozeně vyrovnané dvojice a ve všech materiálech byla tato pojmenování rovnoměrně zahrnuta. Z učebnic byl vybrán vzorek slov ze slovníků, které jsou přiřazeny k jednotlivým lekcím. Je časté, že se v textech vyskytují i slova další, která označují osoby podle povolání, nicméně pro tuto práci je důležité srovnání překladu z ruštiny do češtiny a naopak, proto tato slova do rozboru zařazena nebyla. Stejně tak jsou v učebnicích vysvětleny způsoby tvoření ženského tvaru jmen nebo časování sloves, samozřejmě i s příklady, nicméně práce se zaměřuje pouze na slova přímo uvedená v tematických slovníčcích.

Z učebních materiálů ruského jazyka byla vybrána jedna publikace současná a jedna, která vznikla před více než padesáti lety. První rozebíranou učebnicí je *Vysokoškolská příručka pro výuku ruského jazyka na všech typech vysokých škol*

nefilologického směru od kolektivu autorů pod vedením Kopeckého z roku 1957. Ta je srovnávána s učebním souborem *Работа по-новому*. Pro potřeby praktické části této práce byly analyzovány pouze čtyři díly, které obsahují vhodné lexikum. Z výukových materiálů českého jazyka byly vybrány dvě publikace, a to jedna z roku 1976, *Чешский язык для русских* od kolektivu autorů pod vedením Confortiové a Tučného; druhá publikace byla vydána v roce 2007, jedná se o druhý díl z řady učebnic českého jazyka, s názvem *Хотите еще лучше говорить по-чешски*. Autorkami této knihy jsou Čechová a Remediosová. Pro účel praktické části této bakalářské práce byl vybrán pouze druhý díl, a to proto, že v první části se nevyskytuje dostatečné množství slov vhodných pro daný rozbor.

3.3.1 SYNCHRONNÍ MORFOLOGICKÁ ANALÝZA

Hlavní cíl této práce se soustředí na morfologickou stránku problematiky přechylování v ruském a v českém jazyce. Z materiálů byla vybrána podstatná jména mužského rodu, která lze přechylovat, a byla rozdělena do skupin podle koncovek, a to v českém i v ruském jazyce. Každá skupina slov byla poté analyzována podle způsobu, jakým se slova přechylují. Ve většině případů jsou slova v dané skupině přechylována přidáním přípony ke kořeni slova, tato přípona je často jedna společná pro majoritu slov ve skupině. V učebnicích se nacházejí i slova, která nebylo možné zařadit ani do jedné ze skupin. Pokud byl způsob přechylování těchto slov výjimečný, jsou zmíněna na konci kapitoly.

Vybraná slova mužského rodu jsme rozdělili do skupin podle zakončení. Od těchto slov byly poté vytvořeny ženské protějšky, bylo-li to možné. Jak bylo již zmíněno v kapitole 3.1 je obtížné zjistit, zda přechýlená slova oficiálně existují. Ke zjištění, zda se slova používají, jsme využili online dostupného národního korpusu českého a ruského jazyka. Pokud se slova v korpusu vyskytovala, byla zařazena do morfologického rozboru. Ve většině případů ve skupině dominovala jedna přípona, která byla užita k přechýlení daných slov, nicméně se vyskytovaly i výjimky s nepravidelným způsobem přechylování. V tabulce jsou uvedeny přípony mužského rodu a dále přípony užívané k přechýlení slov takto zakončených. Jako první je uvedena nejčastější přípona užívaná k vytvoření odpovídajícího feminina. Dále, pokud se vyskytují, jsou uvedeny méně časté přípony. Jsou uvedeny i zvláštní a výjimečné případy přechylování slov či významové posuny.

Jako první jsme se zaměřili na slova ruská. Tabulky 9 – 17 ilustrují přípony užívané k přechylování s příklady.

tabulka 9

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-ель	-иц(а)	учитель	учительница

tabulka 10

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-ец	-иц(а)	певец	певица
	-к(а)	иностранец	иностранка

tabulka 11

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-ик	-иц(а)	защитник	защитница
	-к(а)	политик	политичка

Zajímavou je v této skupině slov dvojice *старик – старуха*. Slovo *старуха* vzniklo již v 11 – 12. století z přídavného jména *старая*.⁷⁸ Přípona *-ух(а)* neslouží ke vzniku slov přechylováním, výše uvedená slova vznikla spíše paralelně, nikoliv jedno z druhého.

tabulka 12

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-ист	-к(а)	журналист	журналистка

⁷⁸ Šapošnikov, A. K., 2010.

tabulka 13

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-нт / -т	-к(а)	официант	официантка
	-с(а)	поэт	поэтесса

V této skupině se poprvé setkáváme s příponou -с(а), která se vyskytuje v přechýlené variantě slova *поэм*. Varianta *муш* se objevuje již ve 12. století, slovo *поэм* je však převzato z francouzského jazyka a první záznam o něm v ruských slovnících je z roku 1806. Ženská verze tohoto slova, *поэтесса*, se objevuje v ruských slovnících od roku 1899, a pochází také z francouzského jazyka. Byla převzata již přechýlená verze *poétesse*.⁷⁹ Dalším zajímavým slovem je přechýlené slovo *музыкантша*, které jako jediné v této skupině vzniklo přidáním přípony -ш(а). Slovo *музыкант* bylo přejato z německého jazyka kolem roku 1570. Původ slova má vliv na to, jak se slovo dále chová v jazyce; přidáním přípony -ш(а) se například přechyluje i další slovo německého původu *бухгалтер*.⁸⁰

tabulka 14

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-р (-ор, -ер, -ир)	-к(а)	пионер	пионерка
	-ш(а)	доктор	докторша
	-исс(а) –ис(а)	актер	актриса
	-иц(а)	император	императрица

Proces vzniku slova *актриса* v ruštině je obdobný jako u slova *поэтесса*. Slovo bylo přejato v polovině 18. století z francouzského slova *actrice*. Slovo

⁷⁹ Fasmer, M., 1971.

⁸⁰ Шапошников, А. К., 2010.

император přišlo do ruského jazyka z latiny. Femininum *императрица* vzniklo z latinského slova *imperatoris*.⁸¹

tabulka 15

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-рь	-ш(а)	секретарь	секретарша
	-ц(а)	царь	царица

Podobně jako slovo *императрица* se přechyluje i další titul *царь*, tento však již není slovem přejatým, ale slovanským ekvivalentem k původně italskému výrazu *caesar*.⁸²

tabulka 16

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-мен / -ман	-к(а)	спортсмен	спортсменка
		барман	барманка
	-вумен	бизнесмен	бизнесвумен

Zvláštní skupinou jsou slova přejatá z anglického jazyka, součástí jejichž kořene je slovo *man*, v angličtině *muž*. Podle gramatických pravidel by se slova měla přechylovat přidáním přípony *-ка*. Nicméně u slova *бизнесмен* tomu tak není, z anglického jazyka se totiž přejalo nejen mužský výraz *businessman*, ale i jeho anglický ženský protějšek *businesswoman* (v angl. *woman* – žena) *бизнесвумен*. Zajímavé je, že v českém jazyce také existuje výraz *byznysmen*, tento se však přechyluje pravidelně, femininem k tomuto slovu je slovo *byznysmenka*.

⁸¹ Šapošnikov, A. K., 2010.

⁸² Šapošnikov, A. K., 2010.

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-ий/ой	-а(я)	служащий	служащая
	-их(а)	портной	портниха

Je třeba také zmínit zpodstatnělá přídavná jména, která se přechylují pouze převedením původního přídavného jména do ženského rodu. Výjimkou je slovo *портной*, jehož ekvivalentem je slovo *портниха*, což již není zpodstatnělé přídavné jméno. Slovo se objevuje v ruštině již v 11. století a vzniklo z přídavného jména, podobně jako výše uvedené slovo *старуха*.⁸³

Slova zakončená na -ог, jako *психолог*, *педагог* a *филолог* se v ruštině, na rozdíl od češtiny, nepřechylují.

Existuje řada slov, která se přechylují jinými způsoby, které v těchto tabulkách nejsou uvedeny. Cílem tohoto výzkumu bylo najít vzorce opakující se u výběru slov. Je však zajímavé zmínit další způsoby přechylování v ruském jazyce. Kromě již zmíněného přechylování mužského rodu z ženského u dvojice *вдова* – *вдовец*, je to například způsob prefixace. Ten můžeme pozorovat u slova *подруга*, které je odvozeno ze slova *друг*.

Kromě výše uvedených slov mužského a ženského rodu se v učebnicích objevují slova obourodá. Jedná se o slova *убийца*, *судья*, *староста* a *коллега*. V českém jazyce mají tato slova verzi mužského i ženského rodu.

Přípony užívané k přechylování v češtině

Čeština slova přechyluje téměř výhradně přidáváním přípon ke kořeni slova, často při procesu přechylování dochází i ke změně kmenové souhlásky. Nejčastější příponou je -k(a). Různé způsoby přechylování jsme zahrnuli do tabulek 18 – 33.

⁸³ Fasmer, M., 1971.

tabulka 18

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-a	-yn(ě)	kolega	kolegyně

V ruském jazyce jsou slova, zakončená na samohlásku -a, většinou obourodá, v češtině se však přechylují.

tabulka 19

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-ač / -eč / -ič	-k(a)	prodavač	prodavačka

tabulka 20

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-ák	-čk(a)	zpěvák	zpěvačka
	-yn(ě)	žák	žákyně/žačka

Specifický způsob přechylování se uplatňuje u slova *voják*. K tomu se v ženské verzi přidává neobvyklá přípona -and(a) a vzniká tak slovo *vojanda*. U slova *žák* pak existují dva možné ženské ekvivalenty, a to *žačka* a *žákyně*.

tabulka 21

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-c(e)	-kyn(ě)	zástupce	zástupkyně

tabulka 22

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-ec	-yn(ě)	sportovec	sportovkyně
	-k(a)	cizinec	cizinka
	-ic(e)	krasavec	krasavice

Poslední uvedená dvojice odpovídá ruskému způsobu přechylování, slovo *krasavice* bylo totiž přejato z ruštiny.⁸⁴ Je třeba také poukázat na specifický způsob přechylování slova *kupec*. Jeho ženská varianta *kupcová* je zachováno z dob, kdy ženy byly nazývány podle povolání jejich manželů, podobné je to u slov *krejčí* – *krejčová*. Z těchto označení také vznikla většina přechýlených příjmení, k nimž se přidává přípona -ov(á).

tabulka 23

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-ek	-nk(a)	fanoušek	fanynka
	-yn(ě)	náměstek	náměstkyně

⁸⁴ Holub, J., Lyer, S., 1978.

Slovo *fanoušek* vzniklo odvozením ze slova *fanatik*, které má původ v latinském *fanaticus*.⁸⁵ Slovo *fanyňka* pravděpodobně vzniklo souběžně, a ne odvozením z maskulina.

tabulka 24

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-el	-k(a)	ředitel	ředitelka

Výjimkou z této skupiny je slovo *přítel*, jehož ekvivalentem je slovo *přítelkyně*. V ruském jazyce se toto slovo také přechyluje nepravidelně.

tabulka 25

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-er / -or / -ýr	-k(a)	manažer	manažerka

tabulka 26

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-ík / -ik	-čk(a)	grafik	grafička
	-ic(e)	odborník	odbornice

Výjimku z této skupiny tvoří dvojice *básník – básnička*. Slovo *básnička* totiž neoznačuje osobu píšící básně, ale dílo samotné. Dále u slova *celnice* a *chemička*

⁸⁵ Holub, J., Lyer, S., 1978.

dochází k posunutí významu, slova mohou označovat buď osobu ženského pohlaví, nebo budovu či zřízení. Jedná se tedy o slova polysematická.

tabulka 27

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-ist(a)	-istk(a)	sólista	sólistka

tabulka 28

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-n	-k(a)	byznysmen	byznysmenka

tabulka 29

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-og	-žk(a)	pedagog	pedagožka

U slov, která končí na -og, jako *filolog* či *pedagog*, dochází ke změně kmenové souhlásky z *g* na *ž*. Důvodem pro změnu souhlásky je to, že hlásky *g* v kmeni slova a *k* v příponě jsou obě velární plosiva a jejich vyslovení v jedné souhláskové skupině je nesnadné.⁸⁶

⁸⁶ Krčmová, M., 2008, s. 65.

tabulka 30

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-ř	-k(a)	lékař	lékařka

V této skupině slov stojí za zmínku slovo *císařovna*, které vzniká nepravidelným způsobem přechylování. Jedná se totiž o titul; nepravidelně se přechyluje i slovo *král* (– *královna*) a v ruštině již zmíněná slova *император*, *царь*.

tabulka 31

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-str	-yn(ě)	ministr	ministryně

tabulka 32

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-t	-k(a)	student	studentka

Zvláštním případem je slovo *host*, které se v češtině běžně nepřechyluje, nicméně Valdřová v již zmiňované příručce *Kultura genderově vyváženého vyjadřování* navrhuje užívání slova *hostka*.⁸⁷ Zajímavé je, že ruský jazyk ženskou verzi od slova *гость* má, a to *гостья*.

⁸⁷ Valdřová, J., Knotková-Čapková, B. A Paclíková, P., 2010, s. 43.

tabulka 33

Zakončení m. r.	Přípona + koncovka ž. r.	Příklad m. r.	Příklad ž. r.
-ý	-á	příbuzný	příbuzná
-í	-í	cestující	cestující

Zpodstatnělá přídavná jména se přechylují pouze přechodem na ženský rod. U slov, která jsou gramaticky přídavná jména měkká, se tento přechod projeví ve všech pádech kromě nominativu. Ženská zpodstatnělá přídavná jména měkká se totiž neskloňují.

3.3.2 DIACHRONNÍ POROVNÁNÍ UČEBNIC RUSKÉHO A ČESKÉHO JAZYKA

Dalším cílem této práce bylo porovnání učebnic se zaměřením na posun v genderové vyrovnanosti jazyka. Při rozboru slov jsme zkoumali, zda je uvedena varianta mužského i ženského rodu v obou jazycích, nebo zda některá z variant chybí. Ve slovnících se vyskytovaly čtyři možné kombinace, ve kterých byla slova uvedena. Ideálně bylo uvedeno maskulinum i femininum v ruském i českém jazyce. V mnoha případech však chybělo femininum v ruském jazyce, nebo byla slova uvedena v obou jazycích pouze v mužském rodě. Ve výjimečných případech byly uvedena pouze feminina. Následující tabulky popisují, v jakém počtu byly jednotlivé případy v učebnicích zastoupeny.

tabulka 34 – porovnání učebnic českého jazyka po Rusy

Název		Чешский язык для русских	Хотите еще лучше говорить по-чешски?
Rok vydání		1976	2007
RJ: m. r. + ž. r.	počet	3	22
ČJ: m. r. + ž. r.	příklad	служащий – служащая / úředník – úřednice	почтальон – почтальонша / listonoš – listonoška
RJ: m. r.	počet	2	31
ČJ: m. r. + ž. r.	příklad	врач / доктор – докторка	парикмахер / kadeřník – kadeřnice
RJ: m. r.	počet	33	71
ČJ: m. r.	příklad	партнер / partner	плотник / tesař
RJ: ž. r.	počet	2	3
ČJ: ž. r.	příklad	продащица / prodavačka	уборщица / uklízečka
Celkem		40	124
Poměr	počet	33 / 40	71 / 127
pouze m. r. z celku	procenta	82,5 %	55,9 %

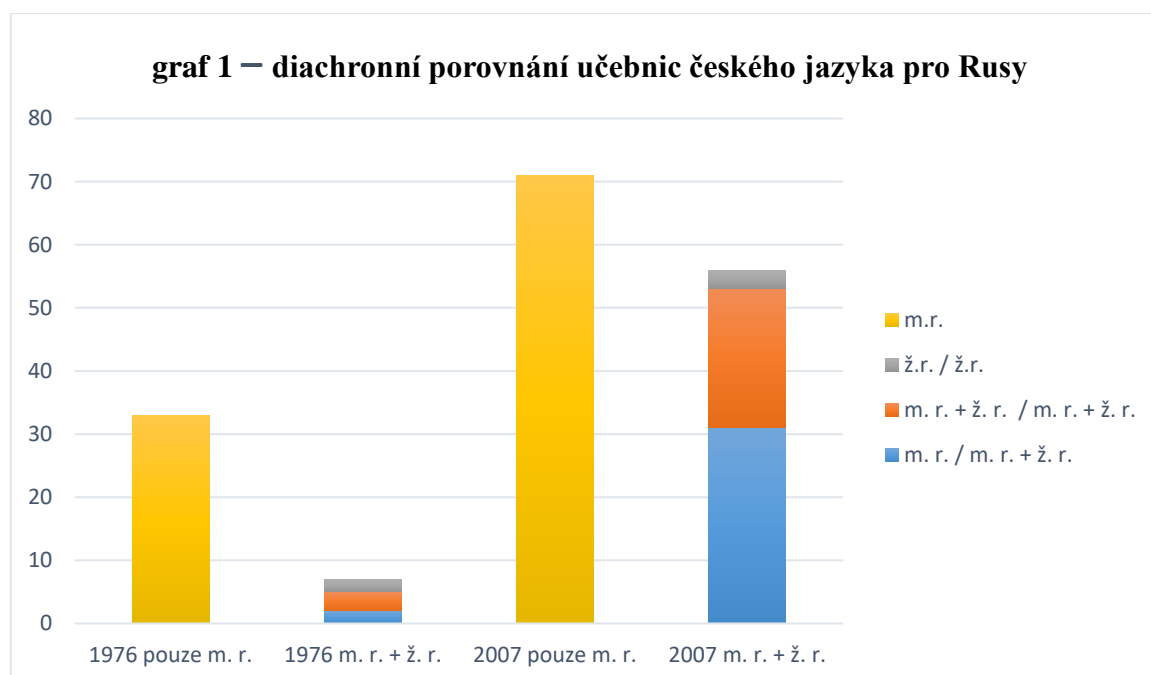
Jako první byla zkoumána učebnice *Чешский язык для русских* z roku 1976. Jedná se o učebnici rozsáhlou, každá lekce se skládá z textu, po němž následuje slovníček, soubor frází, které se k tématu vztahují, dále je rozebrán jeden slovní druh či gramatický jev a lekce je zakončena řadou cvičení. V tematických slovnících se vyskytují všechny slovní druhy, pokud se jedná o přídavné jméno, je výhradně ve formě mužského rodu, není uvedena ani v závorce možná koncovka, jejímž přidáním by se vytvořilo přídavné jméno rodu ženského.

U českých zpodstatněných přídavných jmen měkkých, u nichž v prvním pádě nelze určit, jedná-li se o slovo rodu mužského, či ženského, je uvedeno, že se jedná o slovo rodu mužského. Jsou to slova *recepční, vedoucí a cestující*. Celkem 82,5 % slov je v učebnici uvedeno pouze v mužském rodě v obou jazycích. Na konci učebnice je dále také krátký seznam slov v českém jazyce vztahujících se k tématu profese; tento obsahuje 29 slov pouze mužského rodu.

Druhou publikací, která posloužila jako porovnání k výše uvedené učebnici, je druhý díl ze série publikací *Хотите еще лучше говорить по-русски*. Tato učebnice byla vydána v roce 2007 a je rozdělena na dvě části, A a B. Každá z nich obsahuje oddíl zaměřený na gramatiku, texty, dialogy, lexikum a cvičení. Části s gramatickými vysvětleními jsou označeny zkratkou Gr., cvičení potom Cv. Jednotlivé sekce nejsou vyznačeny graficky.

V učebnici je evidentní značný posun, co se týče vyrovnanosti maskulin a feminin v dané oblasti pojmenování. U části slov se užívá tzv. splittingu (viz kapitola 1.3.1 a ke slovům mužského rodu jsou za lomítkem nebo v závorce přidány přípony ženského rodu. Díky tomu se snížil poměr slov uvedených pouze v mužském rodě na 55,9 %.

Pro zřetelnou ilustraci byly výsledky zpracovány do grafů.

Následně byly porovnány učebnice ruského jazyka pro české studenty.

tabulka 35 – porovnání učebnic ruského jazyka po Čechy

Název		Vysokoškolská příručka pro výuku ruského jazyka na všech typech vysokých škol nefilologického směru	Радуга по-новому 1–4
Rok vydání		1957	2007–2010
RJ: m. r. + ž. r.	počet	-0-	11
ČJ: m. r. + ž. r.	příklad		студент – студентка / student (vysokoškolský) – studentka (vysokoškolská)
RJ: m. r.	počet	-0-	11
ČJ: m. r. + ž. r.	příklad		пассажир / cestující – cestující
RJ: m. r.	počet	33	26
ČJ: m. r.	příklad	композитор / skladatel	читатель / čtenář
RJ: ž. r.	počet	2	2
ČJ: ž. r.	příklad	медсестра / zdravotní sestra, оšetřovatelka,	секретарша / sekretářka
Celkem		35	50
Poměr	počet	33/35	26/50
	procenta	94,3 %	52 %

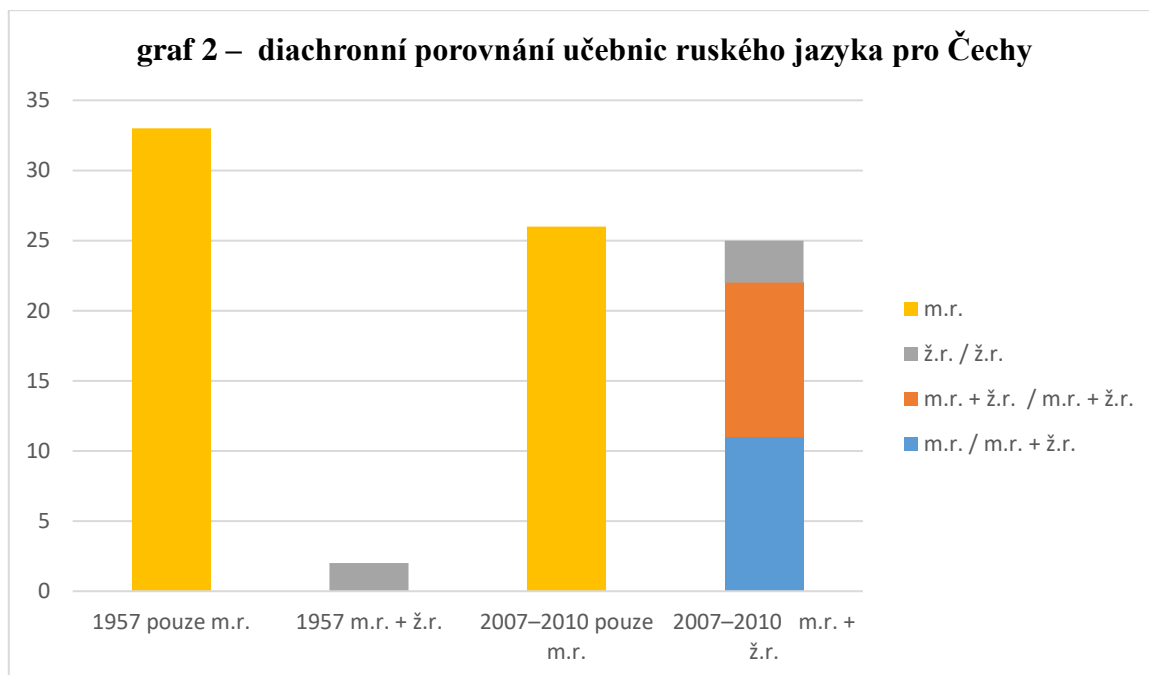
Vysokoškolská příručka pro výuku ruského jazyka na všech typech vysokých škol nefilologického směru z roku 1957 je z velké části tvořena slovníky. Dále obsahuje texty a cvičení, která jsou převážně zaměřena na překlad jednotlivých slov nebo slovních spojení. V učebnici značně převažuje mužský rod, a to jak u podstatných

jmen označujících osoby, tak i u přídavných jmen, která jsou vždy uvedena pouze v mužském rodě, chybí možné koncovky ženského nebo středního rodu. Ze sémantického hlediska se v učebnici vyskytuje značné množství slov spojených s propagandou tehdejšího režimu, jako například *капиталист*, *комсомолец*, *колхозник* nebo *пионер*, všechna jsou uvedena pouze ve tvaru mužského rodu. Ve slovnících se nevyskytují případy, kdy by byly uvedeny obě varianty, ani kdy ruské slovo mužského rodu by bylo do češtiny přeloženo výrazem rodu mužského i ženského, či naopak. Mimo slov ve slovníčcích je také třeba zmínit jedno cvičení zaměřené na rod podstatných jmen. Cvičení se soustředí na překlad z českého do ruského jazyka a vyskytuje se v něm jedenáct českých slov ženského rodu, která se do ruského jazyka překládají výrazem rodu mužského, jsou to například slova *inženýrka*, *řečnice*, *soudružka*, *členka*. Některá ze slov se vyskytují i ve slovnících, nicméně pouze v maskulinu. Téměř všechna slova označující osoby byla v učebnici uvedena v mužském rodě. Učebnice neuvádí dvojice slov mužského rodu a odpovídajícího feminina. Maskulina tvoří 94,3 % z uvedených slov.

Posledním učebním materiálem, který byl v rámci praktické části této práce analyzován, byly díly 1 – 4 ze série učebnic *Радуга по-новому*. Jedná se o propracovaný výukový materiál, který využívá moderních technologií a komplexně postihuje různé přístupy k výuce cizího jazyka. Jednotlivé kapitoly jsou rozděleny na gramatické oddíly, cvičení zaměřená na poslech, čtení, mluvu a další doplňková cvičení. Části jsou rozlišeny graficky, a to barevně i pomocí symbolů.

Co se týče oblasti genderové vyrovnanosti, opět je znatelný vývoj v genderové lingvistice a její vliv na užívání ženských korelativ k výrazům mužského rodu. V učebnicích se vyskytuje více ženských ekvivalentů, ty jsou vyjádřeny buď celým slovem, nebo pouze příponou vyjadřující ženský rod. Přídavná jména jsou vždy uvedena v mužském i ženském rodě, a uvedeny jsou i obě varianty u případných frází, sousloví, či ustálených slovních spojení. Učebnice *Радуга по-новому* obsahuje nejnižší počet slov pouze mužského rodu v poměru k celkovému počtu uvedených slov označujících osoby. Je to pouze 52 %.

Graf 2 zobrazuje rozdíly ve vybraných učebnicích ruštiny z pohledu genderové vyrovnanosti.

3.4 Možný navazující výzkum

Tato práce se zaměřuje převážně na gramatickou stránku problematiky přechylování. Další stránkou přechylování, kterou nelze opomenout je sémantický faktor. Je časté, že slova ženského rodu vzbuzují v mluvčích jiné konotace než jejich mužské ekvivalenty, a to často konotace pejorativního charakteru. Povolání popsaná slovem mužského rodu jsou vnímána jako neutrální, či prestižnější (viz kapitola 2.3 . K postižení a popsání této problematiky je nutný výzkum, jehož cílem by bylo zjistit, jak sami nositelé a mluvčí daného jazyka jednotlivá slova vnímají. Možnou formou takového výzkumu je dotazník, zaměřený na jak na rodilé mluvčí, tak i na studenty ruštiny a češtiny. Dotazník by pracoval s vybraným vzorkem slov mužského rodu a pracoval by s metodou užívání slov ve větách a doplňování slov do vět. Bylo by tak možné zjistit, v jakých situacích je přirozenější užití slov mužského a v jakých ženského rodu. Cílem by bylo také popsat rozdíly mezi tím, jak vnímají slova rodilí mluvčí a jak studenti ruštiny a češtiny.

Závěr

Předkládaná bakalářská práce zkoumá to, jak se projevuje rozdílné vnímání mužskosti a ženskosti ve struktuře jazyka. Práce je rozdělena do **tří částí**, první dvě části se věnují teoretickému pozadí přechylování. V první řadě je definována **genderová lingvistika** a její pozice na poli české a ruské lingvistiky, následně je rozebrán **morfologický aspekt přechylování** slov v ruštině a češtině. Pozornost je věnována také problematice **přechylování příjmení**.

Třetí část se věnuje praktickému výzkumu, který byl v rámci této práce proveden. Klíčovým záměrem tohoto oddílu bylo splnění cílů stanovených v úvodu práce. Jako výchozí materiál posloužily učebnice českého a ruského jazyka, ze kterých byl vybrán vzorek slov, označující osoby podle funkce či povolání. Tento vzorek byl analyzován ze dvou hledisek, a to synchronního a diachronního. Před prezentací výsledků provedené analýzy je vysvětleno, jak vznikají nová slova a jak pronikají do běžně užívané sféry jazyka. Zásadní je zjištění, že v současné době nelze s přesností určit, zda slovo je již součástí slovní zásoby jazyka, neboť to, zda se slovo nachází ve slovnících či příručkách, není jasným znakem svědčícím o jeho existenci. Z tohoto důvodu **nebylo dosaženo** jednoho z dílčích cílů práce, a to **vytvoření tematického slovníku** na osnově excerptu z výukových materiálů.

Hlavním cílem práce byla **synchronní morfologická analýza** slov mužského a ženského rodu. Ke splnění hlavního cíle práce bylo využito online národních korpusů českého a ruského jazyka. Díky nim bylo možné nalézt **vzorce v přechylování** i slova, která se od těchto vzorců odlišují. **Slova v ruském jazyce** byla rozdělena podle způsobů přechylování do **devíti skupin**, byla vyjmenována také slova obourodá, na která jsme při výzkumu narazili. **V českém jazyce** po rozdělení slov podle zakončení a způsobů přechylování vzniklo **šestnáct skupin**. Následně bylo poukázáno na slova, která se přechylují nestandardním způsobem, u zajímavých případů byla uvedena etymologie slov.

V centru zájmu poslední kapitoly je **diachronní komparativní analýza** učebnic ruského a českého jazyka, další **dílčí cíl** této práce. Záměrem bylo zjistit, zda došlo k **posunu v genderové vyrovnanosti**. Prostředkem k tomuto výzkumu posloužily učební materiály ruského a českého jazyka. **Učebnice českého jazyka** byly vydány s rozestupem 31 let, první z nich, *Чешский язык для русских*, byla vydána

v roce 1976. Ta byla srovnána s učebnicí *Хотите еще лучше говорить по-чешски* z roku 2007. Výsledky ukázaly, že došlo ke **snížení** počtu pojmenování uvedených pouze v mužském rodě **z 82,5 % na 55,9 %**. Časový rozestup mezi vydáním **učebnic ruského jazyka**, které byly použity k rozboru, je 50 let. Analyzovány byly publikace *Vysokoškolská příručka pro výuku ruského jazyka na všech typech vysokých škol nefilologického směru* (1957) a *Падыза по-новому* (2007 – 2010). Analýza prokázala, že došlo k **posunu směrem k větší genderové vyrovnanosti**. Zatímco v učebnici z roku 1957 bylo **94,5 %** z vybraných slov uvedeno pouze v maskulinu, výukové materiály z let 2007 – 2010 uvádějí v dané oblasti pouze **52 %** slov mužského rodu bez ženského ekvivalentu.

Bibliografie

Literární zdroje

ADAMEC, P., ROGOVSKAJA, E. R., ŠIROKOVA, A. G. a VLČEK, I. *Češskij jazyk: Učebnik dlja I a II kursov: Dlja studentov filol. spec. vuzov*. Moskva: Vyššaja škola, 1988.

ALEXEJEVA, L. F., HŘÍBKOVÁ, R., JELÍNEK, S., SVOBODOVÁ, J. ŽOFKOVÁ, H. *Raduga po-novomu 1*. Nakladatelství Fraus, 2007.

ALEXEJEVA, L. F., HŘÍBKOVÁ, R., JELÍNEK, S., SVOBODOVÁ, J. ŽOFKOVÁ, H. *Raduga po-novomu 2*. Nakladatelství Fraus, 2008.

ALEXEJEVA, L. F., HŘÍBKOVÁ, R., JELÍNEK, S., SVOBODOVÁ, J. ŽOFKOVÁ, H. *Raduga po-novomu 3*. Nakladatelství Fraus, 2009.

ALEXEJEVA, L. F., HŘÍBKOVÁ, R., JELÍNEK, S., SVOBODOVÁ, J. ŽOFKOVÁ, H. *Raduga po-novomu 4*. Nakladatelství Fraus, 2010.

ARCHANGEL'SKAJA, A. *Seksizm v jazyke: mify i real'nost'*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011.

BUNAMES, N. V. Androgenost' jazyka i problémy sintagmatiki kategorii roda. *Věstnik Tomskogo gosudarstvennogo universitěta*. 2014. č. 382, s. 11–18.

CONFORTIOVÁ, H., TUČNÝ, P. a kol. *Češskij jazyk dlja russkich*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1976.

ČECHOVÁ, E. a REMEDIOSOVÁ, H. *Chotite jiščo lučše govorit' po-češski*. Harry Putz, 2007.

ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*. 4. vyd. Praha: Karolinum, 2011. 369 s. ISBN 978-80-246-2360-3

ČMEJRKOVÁ, S., HOFFMANNOVÁ, J., KLÍMOVÁ, J. *Čeština v pohledu synchronním a diachronním*. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-2717-5.

DMITRIJEV, P. A. *O tendencii maskulinizaciji v zarubežnych slavjanskych jazykach*. Leningrad: Leningradskij univ., 1986.

- FASMER, M. *Etimologičeskij slovar' russogo jazyka*. Moskva: Progress, 1971.
- GREPL, M. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Lidové noviny, 2008. ISBN: 978-80-7106-980-5
- GVOŽDIAK, V. *Základy sémiotiky I*. Olomouc, 2014. ISBN 978-80-244-4294-5
- HOLUB, J. a LYER, S. *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1978. ISBN 80-04-23715-0
- JANKO-TRINICKAJA, N. A. *Naimenovanija lic ženskogo pola sušestvitel'nymi ženskogo i mužskogo roda*. Moskva, 1966.
- KOPECKÝ, L. a kol. *Vysokoškolská příručka pro výuku ruského jazyka na všech typech vysokých škol nefilologického směru*. Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1957.
- LEKANT, P. A. *Sovremennyj russkij literaturnyj jazyk*. Moskva: Vysšaja škola, 1988.
- MAREŠ, P. *Úvod do lingvistiky a lingvistické bohemistiky*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2640-6
- MURZIN, L. N. *Problemy derivacii v sisteme jazyka i v rečevoj dejatel'nosti: sinchronnoje slovoobrazovanije i nominacija: mežvuzovskij sbornik naučnych trudov*. Moskva: Institut jazykoznanija RAN, 1995.
- PRAVDOVÁ, M. *J sme v češtině doma?* Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2146-5
- ROZENTAL', D. E. *Spravočnik po pravopisaniju i stilistike*. Sankt-Petěrbug: Komplekt, 1997.
- STOLLER, R. *Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity*. New York City: Science House, 1968.
- ŠACHMATOV, A. A. *Sintaksis russkogo jazyka*, Moskva, 1941.
- ŠAPOŠNIKOV, A. K. *Etimologičeskij slovar' sovremennogo russkogo jazyka*. Moskva: Flinta, Nauka, 2010.
- VALDROVA J. České švejkyně. *Respekt*. Praha, 2015. č. 41, s. 38–42.

VALDROVÁ, J., KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, B. a PACLÍKOVÁ, P. *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. MŠMT, 2010.

Elektronické zdroje

ANISIMOVA, E. A., KAVINKINA, I. N., PUSTOŠILO, E. P. *Morfemika. Slovoobrazování* [online]. 2012 [cit. 2016-10-03]. Dostupné z: <http://ebooks.grsu.by/morph_slovo/chast-1.htm>

BENEŠ, J. *Jak vykládat naše příjmení* [online]. 2012 [cit. 2016-10-15]. Dostupné z: <http://rodopisna-revue-online.tode.cz/2012-3/03-04_benes.pdf>

BRABCOVÁ, R. *Nová slova v češtině* [online]. 1999 [cit. 2016-10-10]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7532>>

DANEŠ, F. *Ještě jednou „feministická lingvistika“* [online]. 1997 [cit. 2015-12-03]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7412>>

EVARTIST.NAROD.RU. *Формы имен существительных* [online]. [cit. 2015-11-08]. Dostupné z: <<http://www.evartist.narod.ru/text1/57.htm>>

GRAMOTA.RU. *Avtor Petrova, ili Nazvanija «neženskich» profesij* [online]. 2000–2016 [cit. 2015-12-10]. Dostupné z: <<http://new.gramota.ru/spravka/letters/22-spravka/letters/59-rubric-89>>

GRAMOTA.RU. *Kak skloňat' familiji (trudnyje slučaji)* [online]. 2000–2016 [cit. 2015-12-10]. Dostupné z: <<http://new.gramota.ru/spravka/letters/71-rubric-482>>

HAMALČÍKOVÁ, K. *Je čeština sexistická? Vyzvídali jsme u odborníků na genderová studia* [online]. 23. 1. 2012 [cit. 2016-03-10]. Dostupné z: <<http://www.topzine.cz/je-cestina-sexisticka-vyzvidali-jsme-u-odborniku-na-genderova-studia>>

IDNES.CZ. *Oliva: Problém přechylování nemá dobré řešení. Je to srážka kultur jazyků* [online]. 14. 9. 2015 [cit. 2015-12-04]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/online-rozhovor-s-karlem-olivou-d40-/domaci.aspx?c=A150914_062421_domaci_zt>

KIRILINA, A. a TOMSKAJA, M. *Lingvističeskije gendernyje issledovanija*. [online]. 2005 [cit. 2016-04-09]. Dostupné z: <<http://www.strana-oz.ru/2005/2/lingvisticheskie-gendernye-issledovaniya>>

KNAPPOVÁ, M. *Přechylování příjmení v češtině* [online]. 1979 [cit. 2016-04-09]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6153>>

NĚMEC, I. *Vztah centrum – periférie v lexikálním vývoji* [online]. 2011 [cit. 2016-11-10]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5911>>

KORPUS.CZ. *Český národní korpus* [online]. 2016 [cit. 2016-11-05]. Dostupné z: <<https://www.korpus.cz/>>

KRČMOVÁ, M. *Fonetika a fonologie* [online]. 3 vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009 [cit. 2016-11-08]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/ps09/fonetika/tisk_2009/Fonetika_a_fonologie_logo.pdf> ISSN 1802-128X

MÁLKOVÁ, J. *Podstatná jména vyjadřující více rodů. Český rozhlas* [online]. [cit. 2015-12-03]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovykoutek/_zprava/podstatna-jmena-vyjadrujici-vice-rodu-297569>

MITTER, P. *Morfologie českého jazyka*. [online]. Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem [cit. 2016-10-15]. Dostupné z: <<http://www.pf.ujep.cz/pf/osobni-dokumenty/kbo/287-kbo-mitter-studijni-opora-morfologie/file>>

PRIRUCKA.UJC.CAS.CZ. *Morfematika* [online]. 2008–2016 [cit. 2016-10-03]. Dostupné z: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=778#nadpis4>>

PRIRUCKA.UJC.CAS.CZ. *Osobní jména mužská zakončená ve výslovnosti na souhlásku* [online]. 2008–2016 [cit. 2015-12-03]. Dostupné z: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=320>>

PRIRUCKA.UJC.CAS.CZ. *Přechylování* [online]. 2008–2016 [cit. 2015-12-04]. Dostupné z: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=700>>

PRIRUCKA.UJC.CAS.CZ. *Rod podstatných jmen* [online]. 2008–2016 [cit. 2015-12-04]. Dostupné z: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=200>>

RUSCORPORA.RU. *Nacional'nyj korpus ruskogo jazyka* [online]. 2016 [cit. 2016-11-05]. Dostupné z: <<http://ruscorpora.ru/>>

SKLJAREVSKAJA, G. N., ŠMELEVA, I. N., *Razgovorno-prostorečnaja i oblastnaja leksika v slovarjach i v sovremennom ruskom jazyke (leksikografičeskij aspekt)* [online]. 2001 [cit. 2016-11-09]. Dostupné z: <<http://www.philology.ru/linguistics2/sklyarevskaya-74.htm>>

SLOVARIKI.ORG. *Tolkovyj slovar' Kuzněcova* [online]. 2016 [cit. 2016-11-02].
Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6153>>

SMETÁČKOVÁ, I. *Příručka pro genderově citlivé výchovné poradenství* [online].
2007 [cit. 2016-11-09]. Dostupné z: <<http://www.otvrenaspolecnost.cz/download-publication/141>>

VALDROVÁ, J. „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ *Testy generického maskulina v českém jazyce* [online]. 2008 [cit. 2015-04-01]. <Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7976>>

VALDROVÁ, J. *K české genderové lingvistice* [online]. 1997 [cit. 2015-12-03].
Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7365>>

VALDROVÁ, J. *Novinové titulky z hlediska genderu* [online]. 2001 [cit. 2015-12-03].
Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=7614>>

Ostatní zdroje

Telefonická linka jazykové poradny

Jazyková poradna

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Letenská 4

118 51 Praha 1

UJC.CAS.CZ. *Jazyková poradna* [online]. 2016 Dostupné z:

<<http://www.ujc.cas.cz/jazykova-poradna/zakladni-kontakty.html>>

Tabulky

tabulka 1 – jazykové roviny podle Mareše

tabulka 2 – přípony užívané k přechylování v českém jazyce

tabulka 3 – různé funkce přípony -ин(а)

tabulka 4 – přípony užívané k přechylování v ruském jazyce

tabulka 5 – přechylování českých příjmení

tabulka 6 – přechylování příjmení cizího původu

tabulka 7 – sklonná a nesklonná příjmení v ruském jazyce

tabulka 8 – přechylování příjmení v ruském jazyce

tabulky 9 – 17 – přípony užívané k přechylování v ruském jazyce

tabulky 18 – 33 – přípony užívané k přechylování v českém jazyce

tabulka 34 – porovnání učebnic českého jazyka pro Rusy

tabulka 35 – porovnání učebnic ruského jazyka pro Čechy

Grafy

graf 1 – diachronní porovnání učebnic českého jazyka pro Rusy

graf 2 – diachronní porovnání učebnic ruského jazyka pro Čechy

Užité zkratky

angl. – anglicky

č. – číslo

ČJ – český jazyk

m. r. – mužský rod

RJ – ruský jazyk

ž. r. – ženský rod

Přílohy

Příloha A: Slova označující osoby v učebnici Чешский язык для русских⁸⁸, seřazena abecedně

mužský rod (RJ)	ženský rod (RJ)	mužský rod (ČJ)	ženský rod (ČJ)
администратор		recepční	
архитектор		architekt	
болельщик		fanoušek	
врач		lékař	doktorka
депутат		poslanec	
дизайнер		designer	
директор		ředitel	
экскурсовод, путеводитель		průvodce	
земелец		zemědělec	
император		císař	
инженер		inženýr	
иностранец		cizinec	
инструктор		instruktor	
кондуктор		průvodčí	
крестьянин		rolník	
любитель		milovník	
нацист		nacista	
окупант		okupant	
отдельное лицо		jednotlivec	
официант		číšník	
партнер		partner	
пассажир		cestující	
пациент		pacient	
переводчик		tlumočník	

⁸⁸ TUČNÝ, P., CONFORTIOVÁ, H., a kol. *Češskij jazyk dlja russkich*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1976.

практикант		praktikant	
президент		prezident	
	продавщица		prodavačka
победитель		vítěz	
друг	подруга	přítel	přítelkyně
	покупательница		zákaznice
работник		zaměstnanec	
руководитель		vedoucí	
служащий	служащая	úředník	úřednice
сотрудник		spolupracovník	
специалист		odborník	
строитель		stavitel	
товарыщ		soudruh	soudružka
турист		turista	
участник	участница	účastník	účastnice
член		člen	

Тematický slovník⁸⁹

architekt
číšník
dělník
herec
horník
hutník
inženýr
lékař
novinář
pedagog
prodavač

⁸⁹ TUČNÝ, P., CONFORTIOVÁ, H., a kol., 1976, s. 362

profesor
průvodce
průvodčí
recepční
ředitel
řidič
spisovatel
sportovec
stavitel
student
technik
učitel
umělec
úředník
vedoucí
vrchní
zaměstnanec
zemědělec

Пříloha B: Slova označující osoby v učebnici *Хотите еще лучше говорить по-чешски*⁹⁰, seřazena abecedně

mužský rod (RJ)	ženský rod (RJ)	mužský rod (ČJ)	ženský rod (ČJ)
автор		autor	autorka
адвокат		advokát	advokátka
администратор		recepční	recepční
актер	актриса	herec	herečka
артиллерист		dělostřelec	
ассистент	ассистентка	asistent	asistentka
банкир		bankéř	bankéřka
барман	барманка	barman	barmanka
бригадир		mistr	
бухгалтер		účetní	účetní
ветеринар		veterinář	
винодел		vinař	
воспитатель		vychovatel	vychovatelka
генерал		generál	
государственный представитель	представительница	státní zástupce	zástupkyně
	горничная		pokojská
график, пластик		výtvarník	výtvarnice
декан		děkan	
депутат		poslanec	poslankyně
дизайнер		návrhář	návrhářka
директор		ředitel	
доцент		docent	
егерь		hajný	
ефрейтор		svobodník	
железнодорожник		železničář	

⁹⁰ REMEDIOSOVÁ, H., ČECHOVÁ, E. *Chotite jiščo lučše govoriť po-češski*. Harry Putz., 2007

журналист		novinář	novinářka
заведущий кафедрой		vedoucí katedry	vedoucí katedry
заместитель		náměstek	
заместитель ректора		zástupce rektora	
заместитель руководителя	заместительница	zástupce vedoucího	zástupkyně
земеледец		zemědělec	
зоотехник		zootechnik	
зритель	зрительница	divák	divačka
каменщик		kameník	
капитан		kapitán	
командир		velitel	
компаньон		společník	
композитор		skladatel	skladatelka
коневод		chovatel koní	
крестьянин		rolník	
лейтенант		poručík	
лесник		lesník	
летчик		pilot	
майор		major	
маляр		malíř	
машинист		strojvůdce	
менеджер		manažer	
металлист		kovák	
механик		mechanik	
механик		strojník	
министр		ministr	ministryně
монтажник		instalatér	
монтер		montér	
моряк		námořník	

музыкант		hudebník	hudebnice
мэр		starosta	starostka
мясник		řezník	
начальник стройки		stavbyvedoucí	
оперный певец	оперная певица	pěvec	pěvkyně
офицер		důstojník	
официант	официантка	číšník	servírka
парашутист		parašutista	
парикмахер		kadeřník	kadeřnice
певец	певица	zpěvák	zpěvačka
педагог		pedagog	pedagožka
пекарь		pekař	
переводчик		překladatel	překladatelka
переводчик устных переводов		tlumočník	tlumočnice
пехотинец		pěšák	
пилот		pilot, letec	
писатель	писательница	spisovatel	spisovatelka
плотник		tesař	
повар	повариха	kuchař	kuchařka
подполковник		podplukovník	
полковник		plukovník	
портной	портниха	krejčí	švadlena
потребитель		spotřebitel	
почтальон	почтальонша	listonoš	listonoška
поэт	поэтесса	básník	básnířka
предприниматель		podnikatel	
проводник		průvodčí	průvodčí
продавец	продавщица	prodavač	prodavačka
проректор		prorektor	
профессиональный военный		voják z povolání	

профессор		profesor	profesorka
работодатель		zaměstnavatel	
рабочик		dělník	
радист		radista	
режиссер		režisér	režisérka
рекрут		branec	
ректор		rektor	
ремесленник		řemeslník	
ремонтник		opravář	
ротмистр		rotmistr	
руководитель отдела		vedoucí oddělení	vedoucí oddělení
садовник		sadař	
садовод		zahradník	
сапер		ženista	
сапожник		švec	
сварщик		svářeč	
свидетель	свидетельница	svědek	svědkyně
секретарь		tajemník	tajemnice
секретарь			sekretářka ⁹¹
сержант		četař	
скульптор		sochař	sochařka
солдат		vojín	
специальный референт		odborný referent	odborná referentka
стюард	стюардесса	steward	letuška
судья	судья	soudce	soudkyně
судья	судья	rozhodčí	rozhodčí
танкист		tankista	
	телефонистка		telefonistka

⁹¹ Slovo *секретарь* je v učebnici přeloženo dvakrát, jednou jako *tajemník* či *tajemnice*, jednou jako *sekretářka*.

токарь		soustružník	
тракторист		traktorista	
	уборщица		uklízečka
ученый		vědec	vědkyně
ученый исследователь		výzkumný pracovník (výzkumník)	pracovnice
учитель	учительница	učitel	učitelka
фермер		farmář	
филолог		filolog	filoložka
философ		filozof	filozofka
художник	художница	malíř	malířka
часовщик		hodinář	
чиновник	чиновница	úředník	úřednice
читатель	читательница	čtenář	čtenářka
член		člen	
шахтер		horník	
электрик		elektrikář	
юрист		právník	právníčka

Příloha C: Slova označující osoby v učebnici. *Vysokoškolská příručka pro výuku ruského jazyka na všech typech vysokých škol nefilologického směru*⁹², seřazena abecedně

mužský rod (RJ)	ženský rod (RJ)	mužský rod (ČJ)	ženský rod (ČJ)
богачь		boháč	
больной		pacient	
врач		lékař	
депутат		poslanec	
докладчик		řečník	
инженер		inženýr	
капиталист		kapitalista	
колхозник		kolchozník	
композитор		skladatel	
комсомолец		komsomolec	
любитель		milovník	
машинист		strojvůdce	
	медсестра		sestra, ošetřovatelka
милиционер		strážník	
музыкант		hudebník	
мыслитель		myslitel	
	невеста		nevěsta
новатор		novátor	
основатель		zakladatel	
пионер		průkopník, pionýr	
писатель		spisovatel	
председатель		předseda	
представитель		představitel, zástupce	

⁹² КОПЕЦКÝ, L. a kol. *Vysokoškolská příručka pro výuku ruského jazyka na všech typech vysokých škol nefilologického směru*. Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1957.

родственник		příbuzný	
специалист		specialista	
строитель		budovatel	
техник		technik	
токарь		soustružník	
тракторист		traktorista	
ученый		vědec	
фигурист		krasobruslař	
химик		chemik	
художник		umělec	
член		člen	
шофер		řidič	

Cvičení na překlad ⁹³

inženýrka	инженер
lékařka	врач
řečnice	докладчик
autorka	автор
spisovatelka	писатель
pracovnice	работник
agitátorka	агитатор
organizátorka	организатор
soudružka	товарищ
členka	член
tajemnice	секретарь

⁹³ КОПЕЦКИЙ, Л. а kol. *Vysokoškolská příručka pro výuku ruského jazyka na všech typech vysokých škol nefilologického směru*. Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1957.

Příloha D: Slova označující osoby v učebnicích *Радуга по-новому 1–4*

*Радуга по-новому 1*⁹⁴

mužský rod (RJ)	ženský rod (RJ)	mužský rod (ČJ)	ženský rod (ČJ)
актёр		herec	
бизнесмен		podnikatel	podnikatelka
водитель		řidič	řidička
врач		lékař	lékařka
друг	подруга	přítel	kamarádka
экономист		ekonom	ekonomka
журналист	журналистка	novinář	novinářka
инженер		inženýr	inženýrka
политик		politik	politička
преподаватель	преподавательница	učitel na střední a vysoké škole	učitelka na střední a vysoké škole
программист		programátor	programátorka
продавец	продавщица	prodavač	prodavačka
русский	русская	rus	ruska
	секретарша		sekretářka
спортсмен		sportovec	
учитель	учительница	učitel	učitelka
химик		chemik	chemička
юрист		právník	právníčka

*Радуга по-новому 2*⁹⁵

mužský rod (RJ)	ženský rod (RJ)	mužský rod (ČJ)	ženský rod (ČJ)
ГОСТЬ		host	

⁹⁴ ALEXEJEVA, L. F., HŘÍBKOVÁ, R., JELÍNEK, S., SVOBODOVÁ, J. ŽOFKOVÁ, H. *Raduga po-novomu 1*. Nakladatelství Fraus, 2007.

⁹⁵ ALEXEJEVA, L. F., HŘÍBKOVÁ, R., JELÍNEK, S., SVOBODOVÁ, J. ŽOFKOVÁ, H. *Raduga po-novomu 2*. Nakladatelství Fraus, 2008.

директор		ředitel	
житель		obyvatel	
завуч		zástupce ředitele	
король		král	
президент		prezident	
студент	студентка	student (vysokoškolský)	studentka (vysokoškolská)
турист		turista	
ученик	ученица	žák	žákyně
школьник		žák, školák	
школьный сторож		školník	

Радуга по-новому 3⁹⁶

mužský rod (RJ)	ženský rod (RJ)	mužský rod (ČJ)	ženský rod (ČJ)
	актриса		herečka
манекенщик	манекенщица	manekýn	manekýnka
менеджер		manažer	

Радуга по-новому 4⁹⁷

mužský rod (RJ)	ženský rod (RJ)	mužský rod (ČJ)	ženský rod (ČJ)
администратор		recepční	recepční
заключенный		vězeň	
коллега	коллега	kolega	kolegyně
легионер		legionář	

⁹⁶ ALEXEJEVA, L. F., HŘÍBKOVÁ, R., JELÍNEK, S., SVOBODOVÁ, J. ŽOFKOVÁ, H. *Raduga po-novomu 3*. Nakladatelství Fraus, 2009.

⁹⁷ ALEXEJEVA, L. F., HŘÍBKOVÁ, R., JELÍNEK, S., SVOBODOVÁ, J. ŽOFKOVÁ, H. *Raduga po-novomu 4*. Nakladatelství Fraus, 2010.

пассажир		cestující	cestující
писатель		spisovatel	
психолог		psycholog	
публицист		publicista	
путешественник		cestovatel	
рабочий		dělník	
специалист		odborník, specialista	
ссылный		vyhnanec, vypovězenec	
строитель		stavitel, budovatel	
	стюардесса		letuška
таможенник		celník	
художник		umělec, malíř	
царь		car	
читатель		čtenář	
член		člen	

Пříloha E: Ruská slova označující osoby rozdělena podle zakončení mužského rodu

mužský rod	ženský rod
водитель	водительница
воспитатель	воспитательница
восстановитель	
житель	жительница
заместитель	заместительница
зритель	зрительница
исполнитель	исполнительница
любитель	любительница
мыслитель	
основатель	основательница
писатель	писательница
просветитель	просветительница
потребитель	потребительница
председатель	председательница
представитель	представительница
преподаватель	преподавательница
приобретатель	приобретательница
руководитель	руководительница
строитель	строительница
учитель	учительница
читатель	читательница
путеводитель	путеводительница
предприниматель	предпринимательница
победитель	победитель
покупатель	покупательница

mužský rod	ženský rod
земеледец	

иностранец	иностранка
комсомолец	комсомолка
красавец	красавица
певец	певица
продавец	продавщица
торговец	торговка

mužský rod	ženský rod
академик	
бездельник	бездельница
болельщик	болельщица
выпускник	выпускница
газетчик	газетчица
график	
грузчик	
докладчик	докладчица
электрик	электричка ⁹⁸
железнодорожник	железнодорожница
заправщик	
защитник	защитница
зоотехник	
историк	историчка
каменщик	каменщица
клеветник	клеветница
колхозник	колхозница
комсомолец	комсомолка
купец	купчиха
курильщик	курильщица
лесник	
летчик	летчица

⁹⁸ Slovo *электричка* po přechýlení již neoznačuje osobu, ale dopravní prostředek

манекенщик	манекенщица
механик	
монтажник	монтажница
моряк	морячка
мясник	
начальник	начальница
обманщик	обманщица
охотник	охотница
переводчик	переводчица
переписчик	переписчица
плотник	
поклонник	поклонница
политик	политичка
проводник	проводница
путешественник	путешественница
работник	работница
резчик	
ремесленник	ремесленница
родственник	родственница
рыбак	рыбачка
садовник	садовница
сапожник	сапожница
сварщик	
советчик	советчица
сотрудник	сотрудница
старик	старуха
таможенник	таможенница
техник	техничка
угольщик	
ученик	ученица
химик	химичка
художник	художница

часовщик	
чиновник	чиновница
школьник	школьница
шутник	шутница

mužský rod	ženský rod
автомобилист	автомобилистка
активист	активистка
артист	артистка
баскетболист	баскетболистка
волейболист	волейболистка
экономист	экономистка
журналист	журналистка
идеалист	идеалистка
капиталист	капиталистка
коммунист	коммунистка
материалист	материалистка
машинист	машинистка
нацист	нацистка
оппортунист	
оптимист	оптимистка
портретист	портретистка
программист	программистка
публицист	публицистка
солист	солистка
социалист	социалистка
специалист	специалистка
тракторист	трактористка
турист	туристка
фигурист	фигуристка
футболист	футболистка
юрист	

mužský rod	ženský rod
адвокат	
ассистент	ассистентка
демонстрант	
депутат	депутатка
эмигрант	эмигрантка
корреспондент	корреспондентка
музыкант	музыкантша
окупант	
официант	официантка
пациент	пациентка
поэт	поэтесса
практикант	практикантка
президент	
референт	
студент	студентка

mužský rod	ženský rod
автор	авторка
агитатор	
администратор	администраторша
актёр	актриса
архитектор	архитекторша
банкир	банкирша
билетер	билетерша
бригадир	бригадирша
бухгалтер	бухгалтерша
ветеринар	ветеринар
дизайнер	
директор	директорша
дирижер	

доктор	докторша
император	императрица
инженер	инженерша
инспектор	инспекторша
инструктор	инструкторша
композитор	
кондуктор	кондукторша
легионер	
маляр	малярка/малярша
менеджер	
мэр	
милиционер	милиционерша
министр	
монтер	
новатор	новаторша
оператор	операторша
парикмахер	парикмахерша
партнер	партнерша
пассажир	пассажирша
пионер	пионерка
повар	повариха
профессор	профессорша
революционер	революционерка
режиссёр	режиссёрша
скульптор	скульпторша
тренер	тренерша
фермер	фермерша
шахтер	
шофер	шоферша
столяр	

mužský rod	ženský rod
спортсмен	спортсменка
бизнесмен	бизнесвуман
барман	барманка
почтальон	почтальонша
болтун	болтушка
крестьянин	крестьянка
член	

mužský rod	ženský rod
больной	больная
заключенный	заключенная
официант	официантка
портной	портниха
рабочий	рабочая
служащий	служащая
ссылный	ссылная
ученый	

mužský rod	ženský rod
психолог	
педагог	
филолог	

mužský rod	ženský rod
библиотекарь	библиотекарша
секретарь	секретарша
слесарь	
токарь	
царь	царица

пекарь	
--------	--

Slova obourodá
убийца
судья
староста
коллега

Příloha F: Česká slova označující osoby rozdělena podle zakončení mužského rodu

mužský rod	ženský rod
kolega	kolegyně
mluvka	mluvka
předseda	předsedkyně

mužský rod	ženský rod
boháč	
nakládač	nakládačka ⁹⁹
pomlouvač	
prodavač	prodavačka
řidič	řidička
svářeč	
uvaděč	uvaděčka

mužský rod	ženský rod
chudák	chudinka
chytrák	chytračka
divák	divačka
kovák	
pošťák	pošťáčka
voják	vojanda
zpěvák	zpěvačka
kuřák	kuřačka
žák	žákyně, žačka

mužský rod	ženský rod
------------	------------

⁹⁹ Přechýlením slova *nakládač* dochází k posunu významu. Slovo *nakládačka* označuje buď okurku naloženou do octa, nebo se jedná také o slangový výraz pro výprask.

obhájce	obhájkyňě
průvodce	průvodkyňě
strojvůdce	strojvůdkyňě
zástupce	zástupkyňě

mužský rod	ženský rod
cizinec	cizinka
herec	herečka
chodec	chodkyňě
komsomolec	komsomolka
krasavec	krasavice
kupec	kupcová
myslivec	
osvícenec	
pěvec	pěvkyňě
poslanec	poslankyňě
soudce	soudkyňě
sportovec	sportovkyňě
švec	
umělec	umělkyně
vědec	vědkyňě
vyhnanec	vyhnankyňě
zaměstnanec	zaměstnankyňě
zemědělec	

mužský rod	ženský rod
fanoušek	fanyňka
náměstek	náměstkyňě
svědek	svědkyňě
vtipálek	

mužský rod	ženský rod
budovatel	
cestovatel	cestovatelka
myslitel	myslitelka
podnikatel	podnikatelka
představitel	představitelka
překladatel	překladatelka
přítel	přítelkyně
ředitel	ředitelka
skladatel	skladatelka
spisovatel	spisovatelka
stavitel	
učitel	učitelka
vychovatel	vychovatelka
zakladatel	zakladatelka

mužský rod	ženský rod
designér	designérka
instalatér	
manažer	manažerka
montér	
partner	partnerka
pasážér	
režisér	režisérka
šofér	šoférka
trenér	trenérka

mužský rod	ženský rod
administrátor	administrátorka
agitator	
autor	autorka

doktor	doktorka
inspektor	inspektorka
instruktor	instruktorka
novátor	
profesor	profesorka
programátor	programátorka
restaurátor	restaurátorka

mužský rod	ženský rod
inženýr	inženýrka
pionýr	pionýrka

mužský rod	ženský rod
básník	básnířka
celník	celnice ¹⁰⁰
číšník	číšnice
dělník	dělnice
grafik	grafička
historik	historička
horník	
hudebník	hudebnice
hutník	
chemik	chemička ¹⁰¹
kadeřník	kadeřnice
kameník	kamenice ¹⁰²
knihovník	knihovnice
kolchozník	kolchoznice

¹⁰⁰ Slovo *celnice* je polysematické, označuje buď osobu ženského pohlaví, nebo zařízení, kde pracují celníci.

¹⁰¹ Slovo *chemička* je polysematické, označuje buď osobu ženského pohlaví zabývající se chemií, nebo budovu, kde se zpracovávají chemické produkty.

¹⁰² Slovo *Kamenice* se nepoužívá k označení osob, jedná se o vlastní jméno zeměpisné.

lesník	lesnice ¹⁰³
mechanik	mechanička
milovník	milovnice
námořník	námořnice
obchodník	obchodnice
odborník	odbornice
podvodník	podvodnice
politik	politička
pracovník	pracovnice
právník	právníčka
průkopník	průkopnice
rolník	rolnice
řečník	řečnice
řemeslník	
řezník	řeznice
soustružník	soustružnice
spolupracovník	spolupracovnice
strážník	strážnice
strojník	
školník	školnice
tajemník	tajemnice
technik	technička
tlumočník	tlumočnice
úředník	úřednice
výtvarník	výtvarnice
zahradník	zahradnice
zákazník	zákaznice
závozník	
zedník	zednice
zootechnik	zootechnička

¹⁰³ O stejný případ jako u slova *Kamenice* jde u slova *Lesnice*.

mužský rod	ženský rod
aktivista	aktivistka
automobilista	
basketbalista	basketbalistka
fotbalista	fotbalistka
idealista	idealistka
kapitalista	kapitalistka
komunista	komunistka
materialista	materialistka
nacista	nacistka
oportunista	
optimista	optimistka
portrétista	
publicista	publicistka
sólista	sólistka
specialista	specialistka
starosta	starostka
traktorista	
turista	turistka
volejbalista	volejbalistka
žurnalista	žurnalistka

mužský rod	ženský rod
byznysmen	byznysmenka
barman	barmanka
člen	členka

mužský rod	ženský rod
filolog	filoložka
pedagog	pedagožka

psycholog	psycholožka
-----------	-------------

mužský rod	ženský rod
bankéř	bankéřka
císař	císařovna
čtenář	čtenářka
elektrikář	elektrikářka
farmář	farmářka
hodinář	
krasobruslař	krasobruslařka
kuchař	kuchařka
legionář	
lékař	lékařka
malíř	malířka
návrhář	návrhářka
novinář	novinářka
opravář	opravářka
pekař	pekařka
písař	písařka
pumpař	
revolucionář	revolucionářka
řezbář	
rybář	rybářka
sadař	
sochař	sochařka
tesař	
uhlíř	
veterinář	veterinářka
vinař	vinařka
železničář	železničářka

mužský rod	ženský rod
------------	------------

ministr	ministryně
mistr	mistryně

mužský rod	ženský rod
absolvent	abolsventka
advokát	advokátka
architekt	architektka
asistent	asistentka
demonstrant	demonstrantka
dirigent	dirigentka
emigrant	emigrantka
host	
interpret	interpretka
kamelot	
pacient	pacientka
pilot	pilotka
praktikant	praktikantka
prezident	prezidentka
referent	referentka
student	studentka
terapeut	terapeutka

mužský rod	ženský rod
cestující	cestující
hajný	hajná
krejčí	krejčová
příbuzný	příbuzná
průvodčí	průvodčí
recepční	recepční
stavbyvedoucí	stavbyvedoucí
studující	studující
účetní	účetní

vedoucí	vedoucí
vrátný	vrátná
vrchní	

Resumé

V centru zájmu této práce je přechylování jako gramatický jev v ruském a českém jazyce a jeho lingvistické pozadí.

První část seznamuje čtenáře s pojmem gender, definuje lingvistiku jako vědní obor a uvádí je do problematiky genderové lingvistiky. Následně je zvlášť vydělena genderová lingvistika a její vývoj v českém a ruském prostředí s odkazy na některé klíčové práce zabývající se touto problematikou. Dále jsou uvedeny a popsány základní termíny vztahující se ke genderové lingvistice – androcentrismus, generické maskulinum a maskulinizace v jazyce.

Druhá část práce se soustředí na oblast přechylování a rozebírá ji z různých pohledů. Předně se zabývá morfologickou stránkou přechylování, vymezuje oblast morfologie jako jazykovědní disciplíny a zaměřuje se na gramatickou kategorii rodu. Dotýká se také pojmů denotace a konotace v souvislosti s přechylováním. Dále jsou uvedeny různé způsoby přechylování slov v ruském a českém jazyce. Součástí tohoto oddílu je také vymezení různých způsobů přechylování příjmení, kterému předchází definice jazykovědního oboru onomastiky. V tabulkách jsou uvedeny možnosti přechylování příjmení s příklady. V ruském jazyce jsou navíc rozděleny případy, kdy se příjmení, ať už mužského či ženského rodu, neskloňují.

Poslední část zahrnuje praktický výzkum výukových materiálů ruského a českého jazyka. Z daných publikací byl vybrán vzorek slov, který byl podroben analýze. První aspekt, na který se výzkum soustředí, je morfologický rozbor slov se zaměřením na přechylování. V ruském i v českém jazyce byly nalezeny vzorce, podle kterých se slova skloňují, dále byla vyzdvihnuta slova, která se těmto vzorcům přechylování vymykají. Dílčím cílem práce bylo diachronní porovnání učebnic českého a ruského jazyka. Učebnice českého jazyka byly vydány s rozestupem 31 let, učebnice ruštiny byly publikovány v časovém odstupu 50 let. V obou případech výsledky prokázaly pozitivní posun v oblasti genderové vyrovnanosti, v novějších učebnicích se rapidně snížil počet slov pouze mužského rodu bez ženských ekvivalentů.

Резюме

Данная работа рассматривает образование женского рода как грамматическое явление в русском и чешском языках, а также его лингвистический фон.

В первой части данной работы читатель может ознакомиться с понятием гендера, найти определение лингвистики как научной дисциплины, а затем изучить проблематику гендерной лингвистики. Таким образом, особое внимание уделяется гендерной лингвистике и ее развитию в русской и чешской культурной и языковой среде, далее приводятся ссылки на некоторые ключевые исследования, посвященные этой проблематике. Затем перечисляются и описываются основные термины, относящиеся к гендерной лингвистике: андроцентризм, маскулинизация и маскулинизмы генерализирующего типа в языке.

Вторая часть посвящена образованию женского рода, которое рассматривается с различных точек зрения. Данная работа уделяет особое внимание морфологической стороне образования женского рода, определяет морфологию как лингвистическую дисциплину и фокусируется на грамматической категории рода. Она касается таких понятий, как денотация и коннотация в связи с образованием женского рода. Далее приводятся различные способы образования женского рода в русском и чешском языках. Составляющей частью этого раздела является определение образования фамилий женского рода, которому предшествует дефиниция лингвистической дисциплины ономастики. В таблицах приведены способы образования фамилий женского рода с примерами. Помимо этого, в примерах на русском языке представлены случаи, в которых фамилии не склоняются, вне зависимости от их родовой принадлежности.

Последняя часть включает в себя исследование учебно-методических материалов русского и чешского языков. Из данных публикаций была сделана выборка слов, которая затем подверглась анализу. Первым аспектом, на котором фокусируется исследование, является морфологический разбор, ориентированный на способы образования женского рода. В русском и чешском языке были выведены формулы, по которым образуются слова женского рода,

затем были найдены слова, которые идут в разрез с данными формулами. Промежуточной целью работы было диахронное сопоставление учебников чешского и русского языков. Учебники чешского языка были изданы с разницей в 31 год, а учебники русского языка были опубликованы в промежутке 50 лет. В обоих случаях результаты показали положительный сдвиг в области гендерного баланса. В новейших учебниках резко сократилось количество слов только мужского рода без женских эквивалентов.